

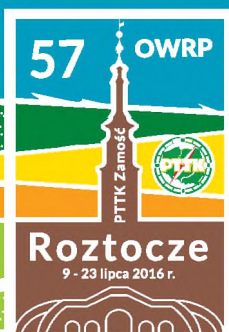

Polskie Towarzystwo Turystyczno Krajoznawcze
Oddział w Zamościu
Klub Turystyczno Krajoznawczy im. Michała Pieszki
Komisja Turystyki Pieszej

INFORMATOR KRAJOZNAWCZY

57 Ogólnopolskiego Wysokokwalifikowanego
Rajdu Pieszego PTTK
im. gen. Mikołaja Wisznickiego

ROZTOCZE – ZAMOŚĆ 2016

Zamość 2016

Generał Mikołaj Wisznicki (1870-1954) obok Aleksandra Janowskiego, Kazimierza Kulwiecia, Stanisława Thugutta należy do wielkiej czwórki twórców Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego; nauczyciel biologii i geografii, wykładowca krajoznawstwa na kursach dla nauczycieli; artysta malarz, grafik i fotograf. Żołnierz, uczestnik I wojny światowej oraz wojny 1920 roku.

Za męstwo na polu walki odznaczony Krzyżem Virtuti Militari. W czasie II wojny światowej uczestniczył na Środkowym Wschodzie w szkoleniu Pułku Ułanów Krechowieckich, a następnie działał na rzecz Czerwonego Krzyża; wytrwały piechur, propagator turystyki pieszej z bogatym programem krajoznawczym. Pomysłodawca i organizator niezwyklej pieszej wycieczki w 1911 roku dla grupy uczniów z Warszawy do Zakopanego. Relacje z wypraw zamieszczał w „Ziemi”. W jednej z nich zawarł myśl: Na wycieczkach kształcić musimy zarówno ciało jak umysł i uczucie, budzić gotowość słowem ojczyzna, uczyć karności, kształcić miłość ziemi (...).

*„Tylko świat przechodzony nogami jest coś wart”
Kazimierz Wierzyński*

Kalendarium OWRP

I	1960	Wycieczna Krakowsko-Częstochowska	Złoty Potok
II	1961	Roztocze	Zwierzyniec
III	1962	Mazury Garbate	Wegorzewo
IV	1963	Pojezierze Suwalsko-Augustowskie	Suwałki
V	1964	Ziemia Lubelska	Zemborzyce
VI	1965	Dolny Śląsk	Jezioro Witka
VII	1966	Kaszuby	Sopot
VIII	1967	Ziemia Łódzka	Działoszyn
IX	1968	Pogórze Dynowskie	Dynów
X	1969	Wyżyna Ińska	Szadzko
XI	1970	Pojezierze Trzcirański	Krzyż
XII	1971	Kurpie	Nowogród
XIII	1972	Bory Dolnośląskie	Bolesławiec
XIV	1973	Wycieczna Elbląska	Kadyny
XV	1974	Roztocze	Zamość
XVI	1975	Nizina Szczecińska	Moryń
XVII	1976	Południowe Mazowsze	Szydłowiec
XVIII	1977	Nizina Śląska	Rokitki
XIX	1978	Ziemia Opolska	Otmuchów
XX	1979	Ziemia Chełmska i Podlasie	Chełm
XXI	1980	Warmia i Mazury	Olsztyn
XXII	1981	Jura Krakowsko-Częstochowska	Olsztyn
XXIII	1982	Mazury	Augustów
XXIV	1983	Ziemia Chełmińska	Barbarka
XXV	1984	Wielkopolska	Bucharzewo
XXVI	1985	Ziemia Elbląska	Elbląg
XXVII	1986	Ziemia Lubelska	Dęblin
XXVIII	1987	Góry Świętokrzyskie	Skarżysko-Kamienna
XXIX	1988	Ziemia Białostocka	Białowieża
XXX	1989	Ziemia Lubuska	Kostrzyn
XXXI	1990	Ziemia Radomska	Topornia/k. Przysuchy
XXXII	1991	Ziemia Toruńska	Toruń
XXXIII	1992	Pomorze	Dąbki
XXXIV	1993	Górny Śląsk	Świerkianiec
XXXV	1994	Środkowe Nadodrze	Zielona Góra
XXXVI	1995	Ziemia Lubelska	Lublin
XXXVII	1996	Ziemia Suwalska	Augustów
XXXVIII	1997	Ziemia Toruńska	Toruń
XXXIX	1998	Ziemia Gdańska	Gdańsk
XL	1999	Podlasie	Supraśl
XLI	2000	Ziemia Radomska	Warka
XLII	2001	Jura Krakowsko-Częstochowska	Łazy
XLIII	2002	Warmia i Mazury	Miłomłyn
XLIV	2003	Wielkopolska	Szamotuły
XLV	2004	Świętokrzyskie	Ostrowiec Świętokrzyski
XLVI	2005	Mazowsze Północne	Płock
XLVII	2006	Opolszczyzna	Guchołazy
XLVIII	2007	Podbeskidzkie	Bielsko-Biała
XLIX	2008	Powiśle	Elbląg
L	2009	Jura	Zawiercie
LI	2010	Grunwald	Olsztyn
LII	2011	Bory Tucholskie	Chełmno
LIII	2012	Puszcza Notecka	Lubasz
LIV	2013	Świętokrzyskie	Ostrowiec Świętokrzyski
LV	2014	Pomorskie	Lębork
LVI	2015	Mazowieckie	Siedlce

Komitet Organizacyjny 57 OWRP

Janusz Kapecki	Komandor Rajdu, Kierownik Trasy nr 1, Wiceprezes Zarządu O/PTTK w Zamościu, Przewodniczący Komisji Turystyki Pieszej, Referat weryfikacyjny, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki i Koła Przewodników Terenowych im. Róży i Jana Zamoyskich w Zamościu, redakcja informatora, przewodnik.
Beata Czuk	Z-ca Komandora Rajdu, Wiceprezes Zarządu O/PTTK w Zamościu, członek Koła Przewodników Terenowych im. Róży i Jana Zamoyskich w Zamościu, przewodnik.
Edward Słoniewski	Koordynator Rajdu, Prezes Zarządu O/PTTK w Zamościu, Referat weryfikacyjny, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki, przewodnik.
Zofia Kapecka	Z-ca Kierownika Trasy Nr 1, członek Komisji Turystyki Pieszej i Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki w Zamościu, obsługa wycieczek fakultatywnych, przewodnik.
Robert Cymbała	Z-ca Kierownika Trasy nr 1, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki, przewodnik.
Marian Kurzyňa	Kierownik Trasy nr 2, Prezes O/PTTK w Biłgoraju, przewodnik.
Andrzej Czachorowski	Kierownik trasy nr 2, Wiceprezes O/PTTK w Biłgoraju, przewodnik.
Grzegorz Kraczowski	Kwaternistrz Trasy Nr 2, O/PTTK Biłgoraj.
Eugeniusz Mołdoch	Kierownik Trasy Nr 3, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki w Zamościu, przewodnik.
Jarosław Lalik	Z-ca kierownika Trasy Nr 3, członek Koła Janowskiego PTTK, przewodnik.
Maria Rzeźniak	Obsługa wycieczek fakultatywnych, Prezes Koła Przewodników Terenowych im. Róży i Jana Zamoyskich w Zamościu, przewodnik.
Maria Kabaczyńska	Kierownik mety rajdu, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki w Zamościu, przewodnik.
Alina Harkot	Sekretariat mety rajdu, sekretarz Zarządu O/PTTK w Zamościu, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki w Zamościu.
Barbara Biegánowska	Sekretariat mety rajdu, referat odznak krajoznawczych, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki i Koła Przewodników Terenowych im. Róży i Jana Zamoyskich w Zamościu, przewodnik.

Tadeusz Bieganowski	Kwatermistrz mety rajdu, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki w Zamościu i Koła Przewodników Terenowych im. Róży i Jana Zamoyskich w Zamościu, przewodnik.
Waldemar Jezierski	Kwatermistrz rajdu, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki w Zamościu.
Karol Piskorski	Kwatermistrz mety rajdu, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki w Zamościu, przewodnik.
Bożena Smutniak	Biuro rajdu, członek Klubu Krajoznawczo Turystycznego im. Michała Pieszki i Koła Przewodników Terenowych im. Róży i Jana Zamoyskich w Zamościu, przewodnik.
Justyna Kapecka	Projekt znaczka, banerów, logotypów, informatora krajoznawczego.

TRASY RAJDU

Trasa nr 1 Roztoczańska

(14-dniowa) 297 km

Kierownictwo trasy: Janusz Kapecki, januszkap@wp.pl tel. 600 423 828

Zofia Kapecka, zofiakapecka@wp.pl tel. 602 481 505

Robert Cymbała – przewodnik, tel. 502 944 318

Dzień	Data	Trasa nr 1	km
0/Pt	08.07.	Przyjazd do Tomaszowa Lubelskiego – nocleg wstępny	-
1/So	09.07	Tomaszów Lubelski – Łaszczówka – Bełzec – Lubycza Król.	22
2/N	10.07	Lubycza Królewska – Długi Goraj – Monastyrz – Werchrata	15
3/Po	11.07	Werchrata – Świątynia Stońca – Dziewięcierz – Horyniec Zdrój	17
4/Wt	12.07	Horyniec Zdrój – Polanka Horyniecka – Wielki Dział – Narol	28
5/Śr	13.07	Narol – Huta Szumy – Rezerwat Nad Tanwią – Susiec	20
6/Czw	14.07	Susiec – Kunki – Wzgórze Wapielnia – Krasnobród	22
7/Pt	15.07	Krasnobród – Rezerwat Św. Roch – Krasnobród	10
8/So	16.07	Krasnobród – Wzgórze Kamień – Rez. Czartowe Pole – Józefów	24
9/N	17.07	Józefów – Osuchy – Kozaki Osuchowskie – Górecko Kościelne	30
10/Po	18.07	Górecko Kościelne – Rez. Szum – Florianka – Zwierzyniec	20
11/Wt	19.07	Zwierzyniec – Bagno – Góra Dąbrowa – Kawęczynok – Szczebrzeszyn	25
12/Śr	20.07	Szczebrzeszyn – Piekietko Szczebrzeskie – Szczebrzeszyn	16
13/Czw	21.07	Szczebrzeszyn – Kosobudy – Bliżów – Adamów – Bródki – Suchowola	28
14/Pt	22.07	Suchowola – Miasteczko – Lipsko – Zamość	20
15/So	23.07	Zamość – zwiedzanie miasta, zakończenie	-

Trasa nr 2 Biłgorajska
(14-dniowa) 283 km

Kierownictwo trasy: Andrzej Czachorowski, czachaa@op.pl, tel. 667 045 112
Grzegorz Kraczowski, tel. 501 515 556
Michał Czachorowski tel. 693 235 558, Marian Kurzyna

Dzień	Data	Trasa nr 2	km
0/Pt	08.07.	Przyjazd do Biłgoraja - nocleg wstępny	-
1/So	09.07	Biłgoraj - Kąty - Rzeczyce - Frampol	20
2/N	10.07	Frampol - Radzięcín - Hosznia Ordynacka - Radecznicza	20
3/Po	11.07	Radecznicza - Mokrelipie - Sąsiadka - Szczebrzeszyn	18
4/Wt	12.07	Szczebrzeszyn - Kawęczyniek - Góra Dąbrowa - Zwierzyniec	25
5/Śr	13.07	Zwierzyniec - Górecko Kościelne - Tarnowola - Józefów	28
6/Czw	14.07	Józefów - Rez. Czartowe Pole - Oseredek - Susiec	20
7/Pt	15.07	Susiec - wzg.Kościótek - Rez. Nad Tanwią - Susiec	17
8/So	16.07	Susiec - Rebizanty - Huta Szumy - Narol	20
9/N	17.07	Narol - Pizuny - Długi Goraj - Lubycza Królewska	22
10/Po	18.07	Lubycza Królewska - Bełzec - Łaszczówka - Tomaszów Lubelski	22
11/Wt	19.07	Tomaszów Lubelski - Ulów - Wzg. Wapielnia - Krasnobród	27
12/Śr	20.07	Krasnobród - Rez. Św. Roch - Krasnobród	10
13/Czw	21.07	Krasnobród - Jacnia - Bródki - Suchowola	14
14/Pt	22.07	Suchowola - Miasteczko - Lipsko - Zamość	20
15/So	23.07	Zamość - zwiedzanie miasta, zakończenie	-

Trasa nr 3 Janowska
(14-dniowa) 241 km

Kierownictwo trasy: Eugeniusz Mołdoch, genekm@poczta.fm, tel. 602 447 890
Jarosław Lalik, jlalik@gmail.com, tel. 668 394 431

Dzień	Data	Trasa nr 3	km
0/Pt	08.07.	Przyjazd do Janowa Lubelskiego - nocleg wstępny	-
1/So	09.07	Janów Lubelski - Wierzchowiska - Antolin - Batorz	20
2/N	10.07	Batorz - Otrocz - Tokary - Goraj	24
3/Po	11.07	Goraj - Hosznia Abramowska - Góra Łysiec - Radecznica	18
4/Wt	12.07	Radecznica - Mokrelipie - Sąsiadka - Szczepieszyn	18
5/Śr	13.07	Szczepieszyn - Piekietko Szczepzeskie - Szczepieszyn	14
6/Czw	14.07	Szczepieszyn - Kawęczynek - Góra Dąbrowa - Zwierzyniec	22
7/Pt	15.07	Zwierzyniec - Piaseczna Góra - Bukowa Góra - Zwierzyniec	10
8/So	16.07	Zwierzyniec - Sochy - Florianka - Rez. Szum - G. Kościelne	20
9/N	17.07	Górecko Kościelne - Tarnowola - Józefów	14
10/Po	18.07	Józefów - Rezerwat Czartowe Pole - Oseredek - Susiec	20
11/Wt	19.07	Susiec - Kunki - Wzgórze Wapielnia - Krasnobród	22
12/Śr	20.07	Krasnobród - Rezerwat Św. Roch - Krasnobród	10
13/Czw	21.07	Krasnobród - Suchowola - Miasteczko - Lipsko Polesie	17
14/Pt	22.07	Lipsko Polesie - Lipsko - Skokówka - Zamość	12
15/So	23.07	Zamość - zwiedzanie miasta, zakończenie	-

Informacje Krajoznawcze

Roztocze – to pasmo wzgórz i dolin ciągnących się od Kraśnika do Lwowa o szerokości od 12–32 km i długości około 180 km. Nazwę można skojarzyć z działem wodnym między dorzecziami *Bugu* i *Wieprza* po stronie północnej oraz *Sanu* i *Dniestru*, po stronie południowej.

Roztocze zbudowane jest ze skał powstałych w kredzie; margli, opok i wapieni. Na nich zalegają utwory młodsze, osadzone w warunkach płytkiego morza; piaski, piaskowce wapieniste i wapień. W epoce lodowcowej na region nasunął się lądolód skandynawski i twżyłbił doliny rzeczne, pozostały gliny morenowe i głązy narzutowe.

Roztocze pod względem zróżnicowania rzeźby i budowy geologicznej można podzielić na 3 mezoregiony:

Roztocze Zachodnie składa się głównie z lessów; lekko sfałdowane wierzchowiny i kontrastujące z nimi zbocza silnie porozcinane dolinami i wąwozami, ciągnącymi się nawet do kilku kilometrów i głębokości powyżej 20 m. Najwyższe wzniesienie to *Dąbrowa* - 343 m. n.p.m.

Roztocze Środkowe zbudowane głównie z piasków i wapieni, o dużym zróżnicowaniu krajobrazowym; w przełomach rzek występują skalne progi (szypoty, szumy). Wewnętrzne partie wzgórz są płaskimi monotonnymi wierzchowinami urozmaiconymi izolowanymi wzgórzami ostańcowymi jak najwyższy szczyt *Wapielnia* - 386 m n.p.m. lub *Wzgórze Kamień* z charakterystycznym zwieńczeniem skałkami.

Roztocze Południowe (Wschodnie) zbudowane z utworów trzeciorzędowych, o urozmaiconej rzeźbie; występują wzgórza ostańcowe i największe względne różnice wysokości. Najwyższe wzniesienie to *Długi* i *Kragły* 392 m. n.p.m.

Na terenie Roztocza znajdują się parki krajobrazowe: *Lasy Janowskie*, *Szczebrzeszyński*, *Krasnobrodzki*, *Puszczy Solskiej* i *Południoworoztoczański* a także rezerваты przyrody: *Hubale*, *Wieprzec*, *Szum*, *Debry*, *Św. Roch*, *Czartowe Pole*, *Wapielek* (k. *Tomaszowa. Lub.*), *Nad Tanwią*, *Bukowy Las*, *Minokąt*, *Źródła Tanwi*, *Jalinka* i *Sotokija*.

Roztocze to kraina przyjaznych ludzi, wspaniałych krajobrazów, unikatowej architektury, bogactwa kulturowego i nieskażonej przyrody.

ROZTOCZAŃSKI PARK NARODOWY - położony jest w województwie lubelskim, obejmując najcenniejsze przyrodniczo obszary Roztocza. Jego powierzchnia wynosi 8.483 ha, z czego lasy zajmują 8.102 ha (95,5%). Ochroną ścisłą objęto 806 ha (9,5%). Park obejmuje część *Roztocza Środkowego*, które tworzą głównie skały górnokredowe. W jego strefie krawędziowej występują utwory trzeciorzędowe, a w dolinach piaski czwartorzędowe. Wysokość na terenie parku wynosi najwyższej 350 m n.p.m.

Początki ochrony przyrody na Roztoczu sięgają XVI wieku, gdy na obszarze należącym wówczas do ordynacji założonej przez kanclerza Jana Zamojskiego, utworzono zwierzyńiec. Teren zwierzyńca otoczono parkanem o długości ok. 30 km, a obejmował on obszar obecnego obszaru ochrony ścisłej *Bukowa Góra* oraz część obwodu *Florianka*. W zwierzyńcu Zamojskich znajdowały się jelenie, rysie i dziki, wilki, żbiki i tarpány. Zlikwidowano go pod koniec XVIII lub na początku XIX wieku - zwierzęta zostały wypuszczone bądź oddane okolicznym mieszkańcom.

Duże walory przyrodnicze Roztocza spowodowały, że tym obszarem zainteresowali się liczni badacze. Dzięki ich staraniom od I połowy XX wieku zaczęto tworzyć rezerваты leśne i florystyczne. Pierwszym z nich był utworzony w 1936 r. rezerwat przyrody *Bukowa Góra*. Do 1974 r. pod ochroną znajdowało się 1.064,38 ha. W 1974 r. powołano park narodowy, powstały na obszarze *Lasów Państwowych*, *Nadleśnictw Kosobudy* i *Zwierzyńiec*, obejmujący początkowo 4.801 ha. W Roztoczańskim Parku Narodowym istnieje hodowla koników polskich - potomków tarpánów. Zainicjował ją w 1982 r. prof. dr hab. *Mirostlaw Kownacki*. Koniki mogą biegać po specjalnym wyznaczonym terenie przeznaczonym na ten cel, który ma obecnie powierzchnię 180 ha. Zwierzęta żyją tam bez ingerencji człowieka.

WYKAZ MIEJSCOWOŚCI

ANDRZEJÓWKA – wieś położona na północno zachodnim skraju gminy Biłgoraj nad rzeką Bukową. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1806 r. Wieś nazywała się wówczas Myszaki i należała do parafii Sól. W 1845 r. roku we wsi znajdowała się karczma, a wieś należała do gminy Abramów. W roku 1880 r. Andrzejówka należała do gminy Kocudza, wchodząc w skład dóbr Ordynacji Zamoyskich. Według spisu 1921 r. roku wieś liczyła 47 domów i 245 mieszkańców. W czasie II wojny światowej wśród rozstrzelanych w lesie na Rapach 4 lipca 1944 r. roku 65 partyzantów AK znalazło się 2 mieszkańców wsi: Jan i Franciszek Bednarzowie. W budynku po byłej szkole urządzono kaplicę – filię parafii p. w. św. Andrzeja Boboli w Bukowej. Droga prowadząca przez wieś to odcinek *Gościńca janowskiego* jednego z najdłuższych i najważniejszych w przeszłości traktów komunikacyjnych, liczącego prawie 30 km długości.

BATORZ – we wczesnym średniowieczu, na wyniosłym wzgórzu zbudowano gród obronny. W 1377 r. wieś stała się własnością Dymitra z Goraja. W 1445 r. biskup Zbigniew Oleśnicki erygował tutejszą parafię. W rejestrze poborowym powiatu urzędowskiego z 1531 r. występuje jako wieś kościelna Batorz. W 1604 r. dobra krańcicze z Batorzem kupił kanclerz Jan Zamoyski włączając majątek do Ordynacji Zamoyskiej. Batorz został siedzibą klucza dóbr. W 1781 r. proboszcz parafii Batorz ufundował we wsi szpital dla ubogich. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* podaje: „Batorz, wieś i folwark, powiat janowski, gmina Chrzanów, parafia Batorz. W 1827 roku liczył 111 domów i 539 mieszkańców. Kościół tutejszy parafialny spalił się, na to miejsce wznoszą murowany. Poprzedni kościół założył i poświęcił w 1445 r. Zbigniew Oleśnicki. W XV w. Batorz przeszedł z rąk Andrzeja z Tęczyna do Rabsztyńskich. W pobliżu znajduje się stare grodzisko mające 62 sążnie obwodu, a 150 stóp wysokości”.

W 1921 r. w Batorzu było 167 domów i 1017 mieszkańców. Rozwój przestrzeny wsi spowodował podział Batorza i wyodrębnienie kilku jednostek administracyjnych. Podczas powstania styczniowego 6 września 1863 r. na terenie Batorza miała miejsce krwawa bitwa pomiędzy oddziałem powstańczym Marcina Borelowskiego *Lelewela*, a Rosjanami. Poległych, w tym pułkownika Borelowskiego pochowano na miejscowym cmentarzu. Ich groby miejscowa ludność otoczyła szczególną czcią. W 1933 r. wydarzenie to upamiętnione zostało przez mieszkańców usypaniem kopca, na którym stanął kamienny pomnik i drewniany krzyż.

BEŁŻEC – niemiecki obóz zagłady w Bełżcu był ośrodkiem eksterminacji ludności żydowskiej, w którym od marca do grudnia 1942 r. wymordowano około 450 tysięcy osób, przede wszystkim Żydów z Polski, ale też z Niemiec, Austrii, Czech i Słowacji.

Pierwszy transport do obozu zagłady w Bełżcu przybył 17 marca 1942 r. Ta data to także początek *Aktion Reinhardt*, operacji mającej na celu deportację, zagładę i grabież mienia Żydów z Generalnego Gubernatorstwa. Obóz w Bełżcu powstał jako pierwszy spośród trzech tego typu ośrodków. To m.in. tutaj naziści testowali różne metody masowego zabijania, zastosowane później w Treblince i Sobiborze.

Decyzja o *Aktion Reinhardt*, a tym samym o budowie obozu zapadła najprawdopodobniej 13 października 1941 r. w kwaterze głównej Hitlera w *Wilczym Szańcu* koło Kętrzyna w Prusach Wschodnich. Wzięli w niej udział, oprócz Heinricha Himmlera, wyżsi dowódcy SS i Policji w Generalnym Gubernatorstwie, między innymi Odilo Globocnik, dowódca SS i Policji w dystrykcie lubelskim, którego jurysdykcji podlegał miał obóz w Bełżcu.

Budowa obozu zagłady została rozpoczęta przez Niemców w dniu 1 listopada 1941 r. Wcześniej działał tu obóz pracy dla Polaków, Żydów i Cyganów budujących wały przeciwczołgowe tzw. linię Otto. Wybór akurat Bełżca na miejsce masowego mordu wynikał z istniejącej tu infrastruktury. Przede wszystkim przez tę miejscowość przebiegała linia kolejowa, łącząca Lublin z węzłową

stacją w Rawie Ruskiej, do której można było doprowadzić transporty z dystryktów krakowskiego i galicyjskiego. Znajdowała się tu również gotowa rampa kolejowa dawnego przedsiębiorstwa eksploatacji lasów.

Obóz zagłady w Bełżcu był pierwszym ośrodkiem, gdzie wykorzystano stacjonarne komory gazowe do mordowania ludności żydowskiej. Zarządzany był przez komendanta wspieranego przez załogę SS, która liczyła maksymalnie 37 osób. Komendantami byli kolejno Christian Wirth i Gottlieb Hering. Zadania nadzorczo-ochronne sprawowane były przez oddział około 100 zwerbowanych sowieckich jeńców wojennych, przeważnie Ukraińców, przeszkolonych w obozie w Trawnikach.

W historii funkcjonowania obozu można wyróżnić dwie fazy. Pierwsza rozpoczęła się w dniu 17 marca 1942 r. przybyciem dwóch pierwszych transportów Żydów z Lublina i Lwowa. W okresie tym na terenie obozu funkcjonowała prymitywna drewniana komora gazowa, w której do czerwca 1942 r. zamordowano około 80 tysięcy ludzi. Druga faza przypada na okres wzmożonych deportacji z kierunku Lwowa i Krakowa w lipcu 1942 r. W tym czasie w centralnej części obozu postawiono murowany budynek z sześcioma komorami gazowymi. W ciągu kilku miesięcy, do grudnia 1942 r., zamordowano w nich od 350 do 400 tysięcy osób. Zarówno pierwsza komora gazowa, jak i jej ulepszona betonowa wersja zostały przygotowane w ten sposób, aby swoim wyglądem przypominały łaźnię. Do ich sufitów zamocowane zostały imitacje natrysków, a napisy znajdujące się przy wejściu informowały, że są to pomieszczenia kąpielowe i inhalacyjne. Wszystkie czynności związane z grzebaniem ciał oraz segregacją mienia ofiar wykonywała grupa więźniów żydowskich, licząca około 500 osób. Co jakiś czas Niemcy przeprowadzali selekcje, w wyniku których rozstrzeliwane były osoby nienadające się według nich do dalszej pracy. Z kolejnych transportów wybierano nową grupę do pracy w obozie. Transporty z ludnością żydowską przywożono do Bełżca w wagonach bydłowych. Średnio w jednym wagonie transportowanych było około 100 osób. Ekstremalne warunki przewozu – przepełnienie, upały, brak wody i pożywienia – powodowały śmierć wielu ludzi już w czasie drogi do Bełżca.

Obóz zakończył funkcjonowanie w grudniu 1942 r., najprawdopodobniej z powodu braku miejsca na kolejne masowe groby. Do wiosny 1943 r. trwała akcja spalania zwłok i zacierania śladów. Wszystkie budynki oraz urządzenia obozowe zostały rozebrane do czerwca 1943 r. Członkowie ostatniego Sonderkommando biorącego udział w likwidacji obozu zostali wywiezieni do obozu zagłady w Sobiborze i tam zamordowani.

BIŁGORAJ – to miasteczko południowej Lubelszczyzny założone przez zaśluzoną dla Rzeczypospolitej rodzinę Gorajskich pieczętującą się herbem Korczak, 10 września 1578 r. Akt lokacyjny miasta podpisał we Lwowie król Stefan Batory, który poznał bogactwo i piękno Puszczy Solińskiej polując w Zamchu u swojego przyjaciela Kanclerza Wielkiego Koronnego Jana Zamojskiego. Miasto powstawało na wyniosłości nad Białą Ładą, w miejscu, gdzie prawdopodobnie istniało średniowieczne grodzisko Grodów Czerwińskich lub jedna z jego strażnic. Nazwa miasta ma charakter topograficzny oznaczający położenie miasta na goraju – wzniesieniu, otoczonym błotami.

Miasteczko rozwijało się prężnie dzięki sitarstwu, rzemiośle, które przysporzyło jego kolejnym właścicielom i mieszkańcom wielu bogactw i zaszczytów. Jak pisał pod koniec XVIII w. Ignacy Krasicki: sławne w sita i przetaki, a co większa i jubilery niepoślednie, ukazując przedsiębiorczość, pomysłowość i pracowitość mieszkańców, który jako jedni z trzech miast w całym królestwie (oprócz Andrychowa i Sandomierza) eksportowali wytwory swoich rąk za granicę według Franciszka Salezego Jezierskiego, autora ówczesnej encyklopedii. Łatwa dostępność materiału na luby do sit, zapobiegliwość, odwaga i spryt w handlu doprowadziły do wytworzenia się własnej kultury, bogatej w zwyczaje, obrzędy, strój, architekturę, a nawet sitarski język. Dalekie wyprawy na Bał-

kany, w głąb Rosji, do krajów skandynawskich pomnażały bogactwo biłgorajskich rzemieślników i przysparzały nowych doświadczeń.

Z czasem Biłgoraj stawał się miastem wielonarodowym i wieloreligijnym i wielokulturowym. Mieszkali tu Polacy, Żydzi i Rusini. Obok kościoła rzymskokatolickiego p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, wybudowano synagogę i kościół unicki p. w. św. Jerzego.

Rozwój miasta nad Białą Ładą przerywały liczne wojny i potyczki. W 1648 r. miasto zajęły wojska kozacko-tatarskie Bohdana Chmielnickiego. W 1655 r. Biłgoraj płądrowały wojska szwedzkie Karola Gustawa, a w 1672 r. Tatarzy. Na początku XVIII wieku mieszkańcy odczuli dotkliwe skutki wojny północnej, porzucając często swoje domostwa i uciekając do Puszczy Solskiej, która żywiła i broniła. Ogromny kompleks leśny zwany Puszcza Solską swoją nazwę zawdzięcza malutkiej wiosce, której właścicielami byli Zamojscy, rozwijającej się w bezpośredniej bliskości Biłgoraja. Do niewielkiej osady leśnej słynącej z objawień św. Marii Magdaleny zamojscy sprowadzili ojców Franciszkanów, którzy stworzyli tu centrum religijne i pielgrzymkowe puszczańskiego ludu. Z czasem osada stała się częścią miasta ubogając jego historię.

W 1806 r. samodzielnym dziedzicem dóbr biłgorajskich został Stanisław Nowakowski, który był posem tarnogrodzkim na sejm i jako pierwszy właściciel miasta osiadł w nim na stałe budując dla siebie okazały pałac na Różnówce, do którego zaprasza wybitne ówczesne osobowości. Dzięki nowemu właścicielowi miasto zyskało piękny park i już dzisiaj prawie dwustuletnie pomniki Ignacego Krasickiego, twórcy Legionów, gen. Jana Dąbrowskiego, księcia Józefa Poniatowskiego, Cypriana Godebskiego, pierwszego Piasta.

Po pierwszym rozbiórze Polski w 1772 r. Biłgoraj znalazł się w zaborze austriackim, w 1776 r. wrócił do Rzeczypospolitej, by po niesławnej konfederacji targowickiej w 1792 r. znaleźć się w zaborze rosyjskim. Po trzecim rozbiórze w 1795 r. wszedł w skład Galicji Zachodniej, którą otrzymała Austria. W 1809 roku został na krótko przyłączony do Księstwa Warszawskiego z nadziejami na odzyskanie niepodległości. Lecz po klęsce Napoleona i kongresie wiedeńskim w 1815 r. Biłgoraj znalazł się w Królestwie Kongresowym, które na długo stało się integralną częścią carskiej Rosji, aż do 1915 r. Po przełamaniu frontu w operacji gorlickiej w maju 1915 r. miasto znalazło się w austriackiej strefie okupacyjnej by na początku listopada 1918 roku odzyskać niepodległość. Mieszkańcy Biłgoraja zapisali bohaterские karty w powstaniu listopadowym i styczniowym. Niektórych z nich spotkał tułaczy los. Ówczesny Burmistrz Miasta został zesłany w głąb Rosji, ksiądz Bartłomiej Chwała emigrował do Mołdawii, a powstańcza kurierka Izabela Bieczyńska wyemigrowała do Paryża. I wojna światowa przyniosła wiele ofiar jako skutek panującej epidemii cholery. W kampanii wrześniowej 1939 r. ciężkie walki w Biłgoraju toczyła Armia *Kraków* gen. Antoniego Szyllinga. Okupacja hitlerowska przyniosła wiele ofiar, a Biłgoraj stał się bardzo mocnym punktem partyzanckiego ruchu oporu Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich. Zakończenie wojny zamiast prawdziwa wolność przyniosło kolejny terror polityczny prowadzony na rzecz naszego systemu politycznego przez NKWD i UB.

Bogactwem miasta są liczne rzeki: Biała Łada ze swoim siostrzanym dopływem Czarną Ładą, Próchnica ze stawami rybnymi i Osa, na której znajduje się Zalew Bojary. Bliskość borów puszczańskich, które okalają miasto z każdej strony stwarza szansę rozwoju turystyki i rekreacji.

Współczesny Biłgoraj zmienia oblicze z drewnianego jeszcze niedawno na nowoczesne, wyposażone w nowe ciągi komunikacyjne miasteczko. W ostatnich latach zmieniło swoje oblicze Biłgorajskie Centrum Kultury, wybudowano nową halę sportową, w której odbywają się zawody rangi międzynarodowej, powstaje Miasteczko Sitarские. Odwiedzający miasto mogą zwiedzić jedyne na świecie skansen Zagroda Sitarские, w której zgromadzono eksponaty związane z bogatą historią i kulturą sitarzy oraz nowo otwarte *Muzeum Ziemi Biłgorajskiej*.

Miasto ma swoją telewizję, ukazuje kilka periodyków lokalnych. Powstają nowe publikacje na

temat historii i kultury miasta . Odbývają się imprezy kulturalne o zasięgu ogólnopolskim, festiwale, konkursy piosenkarские oraz niepowtarzalne pożegnanie sitarzy Żałosne oraz powitanie sitarzy Radosne.

Najcenniejszymi zabytkami miasta są biłgorajskie świątynie, których najstarsza, *kościół p.w. WNMP* wybudowany został w 1755 r., *kościół p. w. św. Jerzego* z końca XVIII wieku oraz budynek dawnego klasztoru ojców Franciszkanów w Puszczy Solskiej. Oprócz świątyń najcenniejszym zabytkiem jest drewniana Zagroda Sitariska z 1810 r, w której zgromadzone zostały eksponaty związane biłgorajskim sitarstwem. W mieście znajdują się trzy pomniki z 1820 r., ufundowane przez Stanisława Nowakowskiego. Ciekawostką jest również betonowy kort tenisowy z okresu dwudziestolecia międzywojennego.

Od kilkunastu lat w Biłgoraju powstaje *Miasteczko sitarские* budowane przez Fundację Biłgoraj XXI. Biłgoraj stał się tematem lub motywem literackim księcia poetów Ignacego Krasickiego, Izaaka Bashevisa Singera – Noblisty literackiego, jego brata Jeszuy Singera, Jana Brzechwy a także wybitnego plastyka światowej sławy urodzonego w Biłgoraju, Stefana Knappa.

BŁUDEK – cmentarz wojenny żołnierzy AK, założony w 1944 r. roku przez NKWD jako filia więzienia na zamku lubelskim. Zlikwidowany w marcu 1945 r. przez oddziały AK Mariana Warda ps. *Polakowski* i Konrada Bartoszewskiego ps. *Wir*.

BOROWE MŁYNY – leśna osada w której znajduje się leśniczówka i ośrodek myśliwski. W 1905 r. straż leśna Ordynacji Zamoyskiej wystawiła figurę w formie krzyża upamiętniającą edykt tolerancyjny. W 2013 r. myśliwi ufundowali obelisk upamiętniający łowy króla Stefana Batorego w Puszczy Solskiej w maju 1578 r.. Osada, jak większość gminy położona jest na terenie Parku Krajobrazowego Puszczy Solskiej utworzonego w 1988 r. na powierzchni 28 980 ha. Obejmuje on sosnowe drzewostany zajmujące 86% powierzchni parku. Park zajmuje Równinę Biłgorajską pomiędzy Józefowem, Nardem, Rudą Różaniecką a Osuchami i krawędziową część Roztocza Środkowego. W parku są liczne bagna i torfowiska. Są to tereny płaskie, gęsto zalesione. Na północy wznoszą się Wzgórza Józefowskie o wysokości 280 m n.p.m. z utworami kredowymi i trzeciorzędowymi, gdzie są czynne kamieniołomy eksploatujące wapień. Wśród przedstawicieli świata roślin występują m. in. wierzba borówkolistna, bluszcz, grzązel żółty, wawrzynek wilczełyko, śnieżyczka przebiśnieg, storczyki i widłaki. Z rzadkich gatunków ptaków wymienić można pustułą, puchacz, cietrzewia, głuźca, bociana czarnego i czaplę siwą.

CIOTUSZA STARA – wieś na Roztoczu Środkowym założona w 1591 r. przez Oleśnickich. Znajdują się dwa drewniane młyny wodne z 1880 r. oraz kapliczka z figurą św. Stanisława Biskupa z pocz. XX wieku.

CZARTOWE POLE – rezerwat krajobrazowy, leśny utworzony w 1958 r. o powierzchni 63,70 ha. Obejmuje przełom rzeki Sopot, która na tym odcinku ma charakter górski. Występują tu naturalne progi skalne zwane *sopotami* lub *szypotami*. Dolina ta powstała na skutek wymycia przez wodę piaszczystych utworów czwartorzędowych aż do trzeciorzędowego podłoża kredowego. W rezerwacie można również zobaczyć rzadkie rośliny takie jak: wawrzynek wilczełyko, zachyłek Roberta (ściany ruin papierni), zanokcica skalna i zielona, parzydło leśne, storczyk plamisty, paprotnik kolczysty i narecznicę szerokolistną. Na trasie ścieżki znajduje się obelisk z napisem: „Tu czerpaliśmy siły i zdrowie, by nadal służyć Ojczyźnie” – Szkoła Podchorążych Sanitarnych 5VII-12VIII 1931 r. Pomnik ten został wybudowany przez żołnierzy przebywających na letnich manewrach w 1931 r. Znajdujące się na cmentarzysku symboliczne mogiły upamiętniają party-

zantów poległych podczas walk w 1943 r. Pochowano tu *Miszkę Tatara* – Umera Achomołły Atamanowa, dowódcę oddziału partyzanckiego, który poległ 1 czerwca 1943 r. podczas ataku na hitlerowską ekspedycję karną w Józefowie. W oddzielnej mogile pochowano *Korsarza* – Hieronima Miąca z józefowskiego ZWZ-AK, który ciężko ranny w lesie Dębowno, zmarł 4 VIII 1943 r. w partyzanckim obozie podczas amputacji ręki. Po wojnie ciała partyzantów zostały ekshumowane.

DĄBROWICA – powstała w II połowie XVI wieku w dobrach Adama Gorajskiego. W roku 1599 sąd trybunalski przyznał wieś kanclerzowi Janowi Zamoyskiemu w jego sporze z Adamem Gorajskim. We wsi znajdował się wówczas staw i młyn. Jan Zamoyski przekazał wieś w dzierżawę Janowi Fredrze, łowczemu przemyskiemu i jego żonie Annie Jaskmanickiej. W 1694 r. zbudowano nowy młyn, spustoszony w 1698 r. W 1709 r. znajdowały się we wsi dwie karczmy. W 1783 r. wieś wchodziła w skład ordynackiego klucza solskiego, zaś 1827 r. należała do powiatu tarnogrodzkiego i unickiej parafii Sól, licząc: 71 domów i 360 mieszkańców. W 1848 r. wieś została zdziśiatkowana przez epidemię cholery. Z tego okresu pochodzi drewniany krzyż morowy i cmentarz epidemiczny na północnym krańcu wsi, pod lasem o pow. 0,12 ha. W II połowie XIX wieku na terenie wsi powstał folwark Zagrody Dąbrowickie. W 1921 roku Dąbrowica liczyła 216 domów i 1202 mieszkańców, w tym 9 Ukraińców, wchodząc w skład gminy i parafii w Puszczy Solskiej. Do Dąbrowicy należał też przysiółek Zagumnie składający się z 5 domów w tym leśniczówki, w których mieszkało 23 mieszkańców. W Zagrodach Dąbrowickich było 15 domów i 81 mieszkańców wyłącznie Polaków. W 1930 r. wzniesiono we wsi drewnianą, piętrową szkołę, która została rozebrana w końcu lat osiemdziesiątych XX wieku.

Na przestrzeni lat mieszkańcy trudnili się wyrobem łubów i grotów. Produkowali też koszyki, sita i włosiankę. Z Dąbrowicy pochodzi znany rzeźbiarz Jan Marzec urodzony 1906 r., który rzeźbił w drewnie lipowym świątki, ptaki i postacie historyczne. W marcu w 1943 r. Niemcy urządzili zasadzkę na partyzantów z oddziału Andrzeja Flisa *Maksyma*. Zginęło 2 partyzantów a dwóch zostało rannych. 24 maja 1944 r. partyzanci zniszczyli tartak w Zagumniu, w którym często przebywali hitlerowcy. W tej miejscowości znalazł pomoc i schronienie Zygmunt Hanas *Wilczur* - jedyny partyzant, dowódca plutonu z oddziału, któremu udało się zbiec z grupy 65 więźniów biłgorajskiego gestapo, wieszonych w transporcie na wystrzelanie w lesie na Rapach. Wśród rozstrzelanych partyzantów znalazł się Jan Małek z Dąbrowicy. W bitwie pod Osuchami zginął Jan Karp urodzony w Dąbrowicy. Partyzanci z oddziału AK Józefa Steglińskiego *Corda* polowali też na Zagumniu na szefa biłgorajskiego gestapo *Colla*, a w maju 1944 r. zastrzelili pod Dąbrowicą 2 żandarmów.

DŁUGI KĄT – został lokowany w I połowie XVII w., jego pierwotna nazwa to Kąty. W 1827 wieś liczyła 200 mieszkańców i 40 domów, do 1921 liczba mieszkańców zwiększyła się do 387 osób. Pod koniec XIX wieku znajdował się tutaj folwark. Podczas II wojny światowej wieś Długi Kąt była wielokrotnie represjonowana. W okolicznych lasach działały liczne oddziały partyzanckie. W miejscowości znajduje się kościół polskokatolicki, konsekrowany w 2007 roku.

FLORIANKA – dawna ordynacka osada leśna, której historia sięga I połowy XIX wieku. W roku 1830 wybudowano tu pierwsze budynki mające służyć leśnictwu: leśniczówkę oraz dwie gajówki. Oddalona od większych osad Florianka była jednym z centralnych miejsc stacjonowania oddziałów partyzanckich i schronieniem dla powstańców ściganych przez wojsko i policję carską. Na początku XX wieku we Floriance funkcjonowały szkółki ogrodniczo – leśne, które dostarczały nasiona i materiał do nasadzeń w parkach i ogrodach całej Ordynacji Zamoyskiej. Na polach między Florianką a Tereszpołem funkcjonowało zrzućowisko o kryptonimie *Hipopotam*, na które wiosną 1944 r. kilkanaście alianckich samolotów zrzućilo ok. 20 ton broni, amunicji, sprzętu woj-

skowego przeznaczonych dla partyzantów 9 Pułku Piechoty AK. Po roku 1945 na skutek reformy rolnej, którą objęta została Ordynacja Zamoyska, Florianka przeszła w użytkowanie Nadleśnictwa Zwierzyniec. W 1991 roku osadę leśną we Floriance wraz z 35 ha arealem gruntów rolnych przejął Roztoczański Park Narodowy. Część obiektów dawnego folwarku odnowiono i wyremontowano a w listopadzie 1995 roku utworzono we Floriance Ośrodek Hodowli Stajennej Konika Polskiego. W jego skład wchodzi stajnie, dwa budynki inwentarskie (obora i stodoła) oraz dom ogrodnika, w którym obecnie mieści się kancelaria Ośrodka. Powstała tu ścieżka dendrologiczna, której ciekawostką jest dąb szypułkowy *Florian* o obwodzie pnia 770 cm.

FRAMPOL – został założony przez hrabiego Franciszka Butlera właściciela dóbr radzięckich. Założyciel Frampola stworzył w nim duży ośrodek handlowo – rzemieślniczy, w którym produkowano słynne *plótna frampolskie*⁹. Okolice Radzięcina słynęła z uprawy lnu i produkcji włókna. Sprowadzani do Frampola tkacze tworzyli w swoich domach warsztaty. Po Franciszku Butlerze miejscowość odziedziczył jego bratanek Marek Antoni Butler. Frampol w 1736 roku uzyskał prawa miejskie. Nazwa miasta nawiązuje do imienia żony Marka Butlera Franciszki. Frampol posiada bezcenny na skalę światową układ urbanistyczny oparty na renesansowych wzorcach włoskiego architekta Vasariego Młodszeo. Do połowy XIX wieku Frampol posiadał jeden z największych w Europie rynków o wymiarach 226 x 226 m, większy od rynku w Krakowie. Z rynku wybiega promieniście 8 ulic po 4 ze środków pierzei i narożników. W 1852 roku w związku ze wzrostem ludności szczególnie żydowskiej zmniejszono na wskutek zabudowy rynek frampolski do wymiarów 140 x 140 m. Równolegle do pierzei rynku wyznaczono ciągi zabudowy rozdzielone ulicami stodołnymi. W mieście znajdowały się 4 karczmy. Król August III w wydanym przywileju zezwolił, by we Frampolu odbywało się 5 jarmarków rocznie oraz niedzielny targ. W 1773 roku powstał we Frampolu cech tkacki, szewski i garncarski. Na przełomie XIX i XX wieku wyrabiano we Frampolu skóry sańanowe. Po Butlerach właścicielami miasta stali się Wiśłoccy, a następnie Niemirowscy. W 1778 roku, staraniem Anny Wiśłockiej powstała parafia przy istniejącym od 1740 roku drewnianym kościele p. w. św. Jana Nepomucena i Matki Bożej Szkaplerznej. W 1827 roku Frampol liczył 114 domów i 654 mieszkańców. W okresie 1873-1878 wzniesiono we Frampolu murowany neogotycki kościół według projektu architekta Władysława Siennickiego. W wyposażeniu kościoła znajduje się gotycki kielich z 1492 roku i skrzynia cechu tkaczy z 1853 roku. W ołtarzu głównym stoi duży krucyfiks z Chrystusem. We Frampolu wykształcił się charakterystyczny typ domów tkackich ustawianych szczytem do ulicy, izbą z warsztatem tkackim w południowej części domu i dużymi trzyskrzydłowymi oknami.

Frampol utracił prawa miejskie po powstaniu styczniowym w 1863 roku. W rejonie Frampola toczyły się ciężkie walki podczas I wojny światowej we wrześniu 1914 roku oraz w lipcu 1915 roku. W 1921 roku we Frampolu było 366 domów i 2720 mieszkańców z czego 1465 to Żydzi, którzy posiadali synagogę i kirkut.

W okresie międzywojennym we Frampolu były zakłady wyrobów lnianych, oraz dwa młyny. W 1925 roku przebywa we Frampolu znana pisarka Maria Dąbrowska.

W dniu 13 września 1939 roku cztery niemieckie samoloty zbombardowały miejscowość, niszcząc doszczętnie drewnianą zabudowę. Niemiecka Luftwaffe dokonała eksperymentalnego nalotu wypróbując technikę wstecznego odrzutu bomb. Nasuwa się tu analogia Frampola z hiszpańskim miasteczkiem Guernica, które w 1937 roku zbombardował hitlerowski Legion Condor, co upamiętnił na swoim obrazie Pablo Picasso. W wojnie obronnej 1939 roku we Frampolu i okolicy walczyły zgromadzenia *Armii Kraków* Wehrmachtu, brygady Pancerno – Motorowej Armii Lublin oraz Grupa pułkownika Tadeusza Zieleniewskiego. 1 listopada 1942 roku Niemcy wystrzelali na cmentarzu 1000 osób pochodzenia żydowskiego. W związku z akcją wysiedleńczą jaką

przeprowadzili hitlerowcy w 1943 roku utworzono we Frampolu obóz przejściowy. W grudniu 1943 r. partyzanci BCH opanowali osadę. 24 lipca 1944 roku wycofujących się hitlerowców zaatakował oddział AK *Doliny*, który wyzwolił Frampol. Na herbie miasta mylnie widnieje Sas rodu Wiśtockich, ponieważ właściwym patronem miasta, nawiązującym do tradycji, winien być św. Jan Nepomucen. Tkackie tradycje Frampola kontynuowała w II połowie XX wieku Spółdzielnia Cepelia.

W 1993 roku Frampol odzyskał prawa miejskie. W centrum miasta znajduje się pomnik – figura, upamiętniający odzyskanie niepodległości w 1918 roku. Na pomniku widnieje napis „*Na wieczną Chwałę Serca Pana Jezusa, na pamiątkę odzyskania ojczyzny. Wzywał Cię naród, wzywał Cię lud. Gdy mu dokuczal wolności głód. Zdobywcy wolności perłą wszech cnót. Będzie Cię stawił nasz polski ród*”. *Parafianie frampolscy z wiosek i miast w 1918*. Także przy rynku znajduje się pamiątkowy głaz ustawiony w 2005 roku. Obok kościoła znajduje się pomnik Sługi Bożego Ojca Świętego Jana Pawła II odsłonięty 31.05.2005 r. przez Biskupa Zamojsko-Lubaczowskiego Jana Śrutwę. Przy ulicy wylotowej na Lublin znajduje się budynek szkoły podstawowej i gimnazjum z 1929 roku im. Józefa Piłsudskiego. Na cmentarzu frampolskim pochowanych jest trzech weteranów powstania styczniowego.

GORAJ – miejscowość położona na Roztoczu Zachodnim w pobliżu źródeł Białej Łądy. W niektórych opracowaniach krajoznawczych Roztocze dzieli się na Roztocze Gorajskie i Frampolskie. Jej powstanie wiąże się przekazaniem przez króla Ludwika Węgierskiego włości szczebrzeskiej w 1377 r. Dymitrowi z Klecia. Ten możnowładca, z pochodzenia Rusin, zajmował na dworach królewskich na przełomie XIV i XV w. ważne funkcje państwowe. Był podskarbis królewskim, a król Władysław Jagiełło wysłał go z poselstwem do Wielkiego Mistrza Zakonu Krzyżackiego z misją pozyskania go na ojca chrzestnego. Nie zachowały się dokumenty uściślające datę lokacji miasta, jednak należy przypuszczać, że Goraj otrzymał prawa miejskie jeszcze w końcu XIV wieku. W 1379 roku wybudowano tu drewniany kościół pw. św. Bartłomieja. Miasto i warowny zamek pozostawał w rękach rodziny Gorajskich do początku XVI w., kiedy to w zamian za inne dobra przeszedł do rodziny Firlejów, a następnie odkupił go Siemieński, a potem Andrzej Górka.

W 1579 roku Górkowie sprzedali w dwóch częściach dobra gorajskie. Jedna z nich dostała się w ręce Trojanowskiego, który sprzedaje ją Janowi Zamoyskiemu. Od tego czasu Goraj staje się częścią Ordynacji Zamojskich. Ordynacja przekazała dobra gorajskie w dzierżawę. W czasie reformacji kościół św. Bartłomieja służył jako zbór kalwiński. Drewnianą świątynię wielokrotnie odnawiano, aż do II połowy XVIII wieku, kiedy to w 1782 roku z fundacji kanonika ks. Baltazara Dulewskiego wybudowano kościół z cegły. Niestety nie zachował się jego późnobarokowy wystrój, ponieważ świątynię strawił pożar. W jednym z bocznych ołtarzy kościoła znajduje się otaczająca niegdyś wielką czcią obraz Matki Boskiej Gorajskiej. Przy kościele istniał szpital i szkoła parafialna. Goraj był do XX w. miastem prawie w całości drewnianym. Podcieniowe drewniane domy otaczały rynek, w którym mieli swoje warsztaty gorajscy rzemieślnicy: kuźnierze, szewcy i tkacze. W XVII wieku jedyną murowaną budowlą była synagoga. Od XVII wieku, kiedy gorajski zamek popadł w ruinę, dzierżawcy wybudowali drewniany dwór i folwark. Do dzisiaj nic z tej zabudowy nie pozostało. Na miejscu dworu po wojnie powstały zabudowania spółdzielni. W 1827 roku miasto liczyło 330 domów i 1817 mieszkańców. W 1869 roku Goraj utracił prawa miejskie. W 1921 roku były w Goraju dwa wiatraki. 30 września 1942 roku Niemcy rozstrzelali 39 gorajskich Żydów. O świetności tego miejsca przypominają tylko wiekowe lipy i kapliczka domkowa p.w. św. Jana Ewangelisty. Obok koryta Białej Łądy wykopano stawy rybne.

Miasteczko było miejscem akcji opowiadania Noblisty pochodzącego z Biłgoraja I. Bashevisa Singera pt. *Szatan w Goraju*.

GORAJEC – to miejscowość wzmiankowana po raz pierwszy w 1430 roku w akcie podziału dóbr pomiędzy braćmi Bartoldem i Zygmuntem Smogorzewskimi-Latyczyńskimi. Wieś przypadła wówczas Zygmuntovi. Pod koniec XVI wieku część wsi Gorajec należała do Adama Gorajskiego, a w 1608 roku była także w posiadaniu Latyczyńskiego i Sokołowskiego. Istniały wówczas we wsi dwa dwory – drewniany na planie prostokąta, drugi murowany. W 1643 roku Jan Sobiepan Zamoycki odkupił od Latyczyńskich trzecią część wsi. . Pod koniec XIX wieku Gorajec liczył 4 domy dworskie i 144 włościańskie oraz 1145 mieszkańców, w tym 1 081 katolików, 34 prawosławnych i 30 żydów. Tutejszy folwark należał do Ordynacji Zamojskiej. Od 1916 roku we wsi funkcjonuje szkoła.

Jeden z dzierżawców majątku Żaboklicki brał udział w wyprawie wiedeńskiej w 1683 roku. W walce zginęło dużo ludzi z tych terenów i na pamiątkę tego wydarzenia została postawiona figura w Gorajcu –Starej Wsi, tzw. Biała Figura. Druga figura stojąca na końcu Gorajca Zagroble została postawiona w 1684 roku na pamiątkę bitwy pod Parkanami.

Podczas II wojny światowej 1 lipca 1943 roku wieś została częściowo wysiedlona przez Niemców, a 10 lipca SS i żandarmeria rozstrzelała 30 Żydów w Gorajcu Zagroble.

Biskup lubelski Piotr Kałwa w dniu 30 czerwca 1957 roku erygował w Gorajcu parafię rzymsko-katolicką. Wówczas ludność wybudowała kaplicę drewnianą pod wezwaniem Św. Wojciecha, a 25 lat później zastąpił ją kościół murowany. W 1975 r. rozpoczęła się trwająca 7 lat budowa murowanej świątyni z kamienia józefowskiego według projektu prof. arch. Jan Bogusławskiego z Warszawy. Konsekracji 15 sierpnia 1982 r. dokonał bp Bolesław Pylak. W wieży kościoła znajdują się 3 dzwony. Wykonane zostały w Przemyślu przez firmę Felczyńskiego w 1962 r. a konsekrowane 15 VIII 1963 r. We wsi nad rzeką nieopodal skrzyżowania z drogą krajową urządzono przystań kajakową. Na terenie boiska do piłki nożnej nad Gorajcem, przy drodze krajowej od kilku lat odbywają się coroczne zloty końskich zaprzęgów, kultywujące stare zwyczaje okolicznych wsi i miłość do koni.

GÓRA ŁYSIEC Przy wędrownicy niebieskim szlakiem pomiędzy Hosznią, a Radecznicą w lesie znajduje się krótki szlak dojazdowy prowadzący do pomnika na górze Łysiec. Góra Łysiec, zwana też Diabłą Górą (318 m n.p.m.) to wznieślenie, na którym w czasie II wojny światowej znajdował się Fort IV i stacjonowały tu oddziały 9 Pułku Piechoty AK Ziemi Zamojskiej, a także oddział Zapory. Ok 300 m od wzgórza znajduje się mały cmentarz partyzancki. Powrót do szlaku niebieskiego tą samą drogą.

GÓRECKO KOŚCIELNE – leży na Roztoczu Środkowym i jest otoczone lasami Puszczy Solskiej. Zlokalizowany jest tutaj modrzewiowy kościół parafialny pw. św. Stanisława z 1779 r. Niedaleko kościoła znajduje się cmentarz, na nim groby żołnierzy z 1939 r. oraz z bitwy pod Osuchami. Na przepływającej tędy rzece Szum znajduje się *kapliczka na wodzie* z XIX w., trzecia w tym miejscu. Istnieje tutaj także druga kaplica – *pod dębami*, w niej znajduje się pień sosny, przy którym objawił się św. Stanisław. W kapliczce jest jego obraz, a także obrazy św. Agnieszki i św. Barbary. Kapliczka ta otoczona jest 6 pomnikowymi dębami szypułkowymi. Najgrubszy z nich ma obwód 758 cm oraz wysokość – 24 m. Obok kaplicy znajdują się stacje drogi krzyżowej wyrzeźbione z drewna. Na rzece Szum, znajduje się lokalna hydroelektrownia. Górecko Kościelne zostało lokowane w 1582 roku. Na początku miejscowość nazywała Wola Górecka. W roku 1593 miejscowość została włączona w skład Ordynacji Zamojskiej. W 1648 r. miało tutaj miejsce objawienie św. Stanisława. Po objawieniach wybudowano tutaj 3 kaplice: jedną w miejscu objawienia, drugą nad rzeką Szum, a trzecią w miejscu późniejszego kościoła. 20 lat po objawieniach wybudowano tutaj kościół, jednakże został on zniszczony przez Szwedów na początku XVIII w. W 1768 r. wybudowano obecną,

drewnianą świątynię. W 1827 r. we wsiach Górecko Stare i Górecko Kościelne mieszkało łącznie 451 osób. Podczas wojny obronnej Polski w 1939 r. trwały tutaj ciężkie walki między wojskami polskiego Frontu Północnego a oddziałami niemieckimi. W czerwcu 1943 wieś została wysiedlona i sprowadzeni zostali tutaj Ukraińcy, jednakże ci w obawie przed polskimi partyzantami po kilku dniach opuścili wieś. Rok później, w czerwcu 1944 miała miejsce kolejna pacyfikacja Górecka. W lipcu przeprowadzono tutaj kolejną próbę pacyfikacji, jednakże zapobiegli jej polscy partyzanci z AK. W roku 1968 kardynał Karol Wojtyła podarował tutejszej parafii relikwie św. Stanisława.

GRÓDKI – wieś wzmiankowana w roku 1780 jako Majdan Gródki w parafialnych księgach Turubina. W 1789 roku znajdowały się tutaj 144 domy i 732 mieszkańców. We wsi była karczma. W 1839 roku mieszkało we wsi 637 osób. W 1833 roku ordynacja wprowadziła oczyszczanie tutejszych włości. W 1874 roku mieszkaniec wsi Andrzej Taradyś zbudował pierwszy wiatrak. W 1921 roku wieś liczyła 198 domów i 1165 mieszkańców. W 1929 r. utworzono we wsi parafię polsko - katolicką. Nabożeństwa odbywały się w kaplicy urządzonej w remizie strażackiej. W 1930 roku wzniesiono drewniany kościół p. w. św. Łyzdora, który został rozebrany w 1978 roku. Kościół ten poświęcił biskup polsko-katolicki Faron, który później przeszedł z powrotem w tona kościoła rzymsko-katolickiego. W miejscu drewnianego, w 1979 roku wzniesiono kościół murowany. Kościół ten ma dwa ołtarze z XVIII wieku oraz dzwon z 1801 roku. Na początku lat trzydziestych XX wieku założono polsko-katolicki cmentarz. Przyczyną powstania parafii polsko-katolickiej w Gródkach był konflikt parafian z proboszczem turobińskim i ordynacją w sprawie uzyskania prawa dostępu do lasów i pastwisk. 1 sierpnia 1942 roku w odwecie za zabicie 2 hitlerowców hitlerowcy rozstrzelali w Turobinie 20 mieszkańców Gródek. W 1948 roku wzniesiono drewniany wiatrak-koźlak przeniesiony do Muzeum Ziemi do Klemensowa. W 1990 roku Gródki liczyły 207 domów i 700 mieszkańców. We wsi znajduje się drewniana kapliczka z ludową rzeźbą św. Jana Nepomucena.

HAMERNIA – miejscowość została założona na początku XVII wieku i początkowo nosiła nazwę Ruda Sopocka. W połowie XVIII wieku Zamojscy zbudowali tu kuźnię (hamernię), od której wywodzona jest dzisiejsza nazwa wsi. Działała tutaj karczma i młyn. W 1729 r. Zamojscy wybudowali niedaleko papiernię, której do 1804 r. dzierżawcą był Żyd, Cala Wax, a później jego synowie. Zakład ten był jednym z największych tego typu w Królestwie Polskim. W okresie swojej świetności papiernia produkowała 4000 ryz w dziewięciu gatunkach papieru. Wielokrotnie była niszczona przez powodzie rzeki Sopot. Istniała do 1883 roku. Jej ruiny dziś stanowią atrakcję turystyczną. Ponadto od połowy XVIII wieku w okolicy działał zakład obróbki metali (kuźnia), od którego miejscowość wzięła swoją nową nazwę.

HORYNIEC ZDRÓJ – leży w północno-wschodniej części województwa podkarpackiego, na samym krańcu Południoworoztoczańskiego Parku Krajobrazowego. Liczy prawie 3 tysiące mieszkańców. Nazwa Horyniec pochodzi od ruskiego słowa hora (góra). Górąmi tymi były przypuszczalnie wzgórza zaczynające się tu Roztocza Rawskiego. Najstarsza wzmianka o Horyńcu pojawiła się w 1444 roku, kiedy to książę mazowiecki i bełski Władysław darował osadę szlachcicowi Piotrowi Pieczykurowi z Wilcz. Później Horyniec należał kolejno do Lutosławskich, Gorelowskich, Telefusów, Stadnickich, Ponińskich i Karłowskich. Telefusowie zbudowali tu w XVII w. murowany dwór i drewnianą cerkiew. Tradycja głosi, że w XVII w. osada należała przez pewien czas do Sobieskich, a król Jan III był tu w swoim zamczku myśliwskim. Źródła potwierdzają, że w 1672 r. w okolicy pobił Tatarów. Od 1717 r. Horyniec należał do Stadnickich, a w końcu XVIII w. po ślubie Zofii Stadnickiej, która owdowiawszy w 1815 roku, powtórnie wyszła za mąż za Aleksandra Ponińskiego (syna księcia Adama Ponińskiego), znalazł się w rękach Ponińskich. Matężństwo ufundowało tu

w 1818 r. klasycystyczną cerkiew. Za sprawą tego rodu Horyniec stał się uzdrowiskiem i znanym ośrodkiem kultury. Książę Leander Piotr Poniński h. Łodzia, doprowadził do lokalizacji cmentarza (1852), budowy teatru (1843 - 1846) i zapoczątkował zbiory biblioteki. Duże straty Horyniec poniósł po I wojnie światowej z powodu walk polsko-ukraińskich. W dwudziestoleciu międzywojennym podniósł się jednak z upadku. W 1938 r. liczba mieszkańców wyniosła ok. 2 tys., w tym 1100 Polaków, 700 Ukraińców i 200 Żydów. Od października 1939 r. do czerwca 1941 r. Horyniec znalazł się w granicach ZSRR. W okolicy powstało wtedy wiele umocnień tzw. Linia Mołotowa. Po zakończeniu II wojny światowej Horyniec był miejscem schronienia dla wielu mieszkańców okolicznych wsi, nękanych przez UPA, z tego też powodu stał się celem jej niszczycielskich ataków.

Horyniec-Zdrój posiada bogate tradycje uzdrowiskowe, które sięgają końca XIX wieku. Uzdrowisko powstało dzięki staraniom rodu Ponińskich i Karłowskich. Wyróżnia się doskonałymi źródłami wód siarczkowo-siarkowodorowych i uznanymi za jedno z najlepszych w Europie złożami borowin. Specjalizują się głównie w leczeniu chorób narządu ruchu i schorzeń reumatycznych oraz chorób skóry, przemiany materii, dróg oddechowych i chorób kobiecych.

HREBENNE – pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1496 r. W końcu XVI w. wybuchł tu antyfeudalny bunt chłopski, krwawo stłumiony. Wieś została zdobyta 21 lipca 1944 przez wojska radzieckie. Ludność ukraińska (742 osoby), stanowiąca ponad połowę mieszkańców, została w dniach 21-25 czerwca 1947 r. w ramach akcji *Wisła* wysiedlona, a ich gospodarstwa zniszczone.

Na wysokim wzgórzu, otoczona starymi lipami, znajduje się drewniana cerkiew pw. św. Mikołaja która pochodzi z 1600 lub 1697 roku. Przebudowy i remonty przechodziła w roku 1797, 1832 i 1959. Ma konstrukcję zrębową, jest trójdzielna, wszystkie trzy części są trójkondygnacyjne, zbudowane na planach kwadratów, nakryte osmiobocznymi kopułami z latarniami. Poszczególne kondygnacje oddzielają szerokie okapy. Dawne pokrycie gontowe zmienione zostało na blaszane. Wewnątrz zachowały się fragmenty ikonostasu z XVII - XVIII w. z ikonami, malowanymi na deskach. Obok cerkwi stoi drewniana, dwukondygnacyjna dzwonnica z XVII w.

HUBALE – rezerwat Susła Perełkowatego *Hubale* o powierzchni 35 ha został utworzony w 1982 roku. Ten gatunek gryzoni wpisany do Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt jest całkowicie objęty ochroną prawną. Susła nie można oglądać przez cały rok. Pod koniec września zapada w sen zimowy trwający około 6 miesięcy. Susły budują swoje domy pod ziemią w postaci nor. Nora o głębokości 1 m jest schronieniem, a zarazem sypialnią i miejscem opieki nad młodymi. Prowadzi do niej pionowe wejście zwane studzienką, a następnie krótki korytarzyk. Na terenie rezerwatu zlokalizowane jest również cmentarzysko kurhanowe z VIII w. Obok znajduje się miejscowość Hubale.

WÓLKA HUSIŃSKA – nazwa Wólka pochodzi od mieszkańców, kolonizatorów zwolnionych z płacenia podatków, tzw. wolnizny, zaś Husińska pochodzi od czeskich husytów, którzy zamieszkali na terenach Husin.

Dokładna data powstania miejscowości nie jest znana. Około 1430 roku do mieszkających na tych terenach osadników chłopskich i Rusinów przybyli prześladowani w Czechach Husyci. Od tego czasu osadę nazywano Husinami, a mieszkańców Husynami. Osadę zamieszkali głównie chłopi pańszczyźniani, mający zgodę możnowładców ziemskich na osiedlenie się na tych terenach. Pierwsza wzmianka o miejscowości Wólka Husińska pochodzi z 1620 roku.

W 1722 roku wieś należała do Kajetana Tarnowskiego, po którym w 1764 roku majątek odziedziczył Antoni Fortunat Tarnowski. Jednak drugi z synów Antoniego – Jan Tarnowski, który uważał się za skrzywdzonego podczas podziału dóbr, dochodził sprawiedliwości na drodze sądowej. Po jego śmierci, jego dwóch synów – Jan Teodozjusz Tarnowski, ożeniony z Izabelą Prażmow-

ską. Spis z 1827 roku notował Wólkę Husińską w powiecie zamojskim i parafii Krasnobród. Liczyła wówczas 31 domów i 184 mieszkańców.

Po I wojnie światowej wieś przeszła gruntową reformę i stała się sołectwem. Według spisu z 1921 roku miejscowość liczyła 75 domów i 538 mieszkańców, wyłącznie Polaków. W okresie międzywojennym powstaje czteroletnia szkoła powszechna.

Ze względu na bogate złoża piasku białego, wraz z rozwojem Centralnego Okręgu Przemysłowego w latach 1936-1939 w okolicy Husin, powstaje huta szkła, dająca zatrudnienie okolicznym mieszkańcom. Niestety lata II wojny światowej przerwały działalność huty, została ona wówczas doszczętnie spalona. Po II wojnie światowej w Wólce Husińskiej przeprowadzono reformę rolną. W latach siedemdziesiątych powstaje kopalnia piasku, którego wydobyciem zajmowało się Lubelskie Przedsiębiorstwo Eksploatacji Kruszywa do lat 80-tych XX wieku.

JANÓW LUBELSKI – leży na styku Rostocza Zachodniego i Równiny Biłgorajskiej. Janów Lubelski jest siedzibą powiatu. W 1640 roku miasto założyła Katarzyna z Ostroga Zamoyska – żona II ordynata Tomasza Zamoyskiego. Przywilej lokacyjny podpisał król Władysław IV w Warszawie. Powstałe miasto otrzymało nazwę Biała. Już połowie XVII wieku zaczęto używać nazwy Janów. W herbie miasta jest wizerunek Madonny umieszczony na tle niebieskiej tarczy. Do lokacji miasta przyczyniły się objawienia Najświętszej Marii Panny, które miały miejsce w 1645 roku. Na miejscu objawień wzniesiona została kaplica, a następnie drewniany kościół. W 1660 roku Jan Sobiepan Zamoyski III ordynat sprowadził do opieki nad tym miejscem kultu religijnego ojców dominikanów. W 1694 roku dominikanie rozpoczynają budowę murowanej świątyni i klasztoru według projektu architekta Ordynacji Zamoyskich Jana Michała Linka. Do rozwoju miasta przyczyniły się różne rzemiosła. Janów zasłynął z dobrych młynów i foluszy. W potażniach produkowano popiół służący do bielienia sukna. Miasto najechały w 1648 roku wojska kozacko-tatarskie Bohdana Chmielnickiego, a Szwedzi podczas *potopu*. W połowie XVII wieku osadzono w Janowie Tatarów. Po pierwszym rozbiore Polski 1772 roku Janów znalazł się w zaborze austriackim. W 1779 roku X ordynat Andrzej Zamoyski oczynszował chłopów i rozpoczął intensywną kolonizację Lasów Janowskich. W 1820 roku Janów stał się siedzibą władz obwodu zamojskiego, a od 1867 roku powiatu zamojskiego. Od lat dwudziestych XIX wieku Janów nazywano Ordynackim. W okresie powstań narodowych przez Lasy Janowskie wiodły bojowe szlaki powstańców oddziałów. Podczas II wojny światowej w Lasach Janowskich działały liczne oddziały partyzanckie głównie Narodowych Sił Zbrojnych i Armii Krajowej. 8 września 1939 roku niemieckie samoloty zbombardowały miasto, kiedy do sanktuarium maryjnego przybyły na odpust liczne pielgrzymki. Zginęło około 300 osób, a liczba rannych wynosiła 1500. W końcu września 1939 roku Janów został zdobyty przez Grupę Operacyjną płk Tadeusza Zieleniewskiego. W rejonie Momotów polskie wojsko otoczone przez Niemców i ich sojuszników Armię Czerwoną złożyło broń. Była to przedostatnia bitwa w wojnie obronnej w 1939 roku. Do sowieckiej niewoli trafiły setki polskich oficerów, których wywieziono do sowieckich obozów śmierci. 14 czerwca 1944 roku na zapleczu frontu doszło do bitwy na Porytowym Wzgórzu, którą stoczyły zgrupowania partyzantów sowieckich, oddziały Armii Ludowej oraz oddział AK nadleśniczego z Huty Krzeszowskiej Bolesława Usowa *Konara*. W 1975 roku Janów Lubelski wszedł w skład województwa tarnobrzeskiego. W wyniku reformy administracyjnej z 1999 roku miasto stało się ponownie stolicą powiatu o powierzchni 875 km, zamieszkałego przez niespełna 50 tysięcy ludzi.

Najcenniejszym zabytkiem miasta jest kościół parafialny z przełomu XVII/XVIII wieku pod wezwaniem Jana Chrzciciela, w którym należną cześć odbiera cudami słynący obraz Matki Boskiej Łaskawej, ukoronowany 8 września 1985 roku przez kardynała Franciszka Macharskiego, któremu podczas koronacji towarzyszyło 16 biskupów. Obok kościoła znajduje się kaplica ze źródłem,

gdzie miało miejsce cudownie objawienie Matki Boskiej w 1645 roku, oraz Plac Maryjny ze stacjami Drogi Krzyżowej i ołtarzami różańcowymi. Przy rynku znajduje budynek dawnego więzienia z XIX wieku, w którym mieści się Muzeum Regionalne.

W Janowie znajduje się również Muzeum Przyrodnicze Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Janowskie” i plenerowa ekspozycja kolejki wąskotorowej Lipa-Biłgoraj, która służyła do wywozu drewna. Przy pomniku przyrody - źródła Stoki Janowskie znajduje się figura Chrystusa, wykonana na wzór figury z Rio de Janeiro. Przy wjeździe do Janowa od strony Frampola znajduje się nowa janowska świątynia, kościół pod wezwaniem świętej Barbary. Na środku Parku Miejskiego założonego w I połowie XIX wieku w obrębie rynku, znajduje się obelisk poświęcony Tadeuszowi Kościuszcze. W 2015 roku powstał Park Rekreacyjny Zoom Natury, pierwsze w Polsce interaktywne centrum nauki oraz rekreacji dedykowane środowisku naturalnemu i ekologii.

JÓZEFÓW - Akt lokacyjny Józefowa podpisał 3 grudnia 1725 r. V Ordynat Tomasz Józef Zamoyski. Lokowany na prawie magdeburskim Józefów już w połowie XVIII wieku stanowił centrum klucza dóbr Ordynacji Zamojskiej. Podstawą założenia urbanistycznego miasta był rynek w kształcie kwadratu o boku długości 170 m, otoczony drewnianymi domami z wysokimi poddaszami i wielkimi naczółkowymi dachami, pod którymi rozwijała się działalność handlowa. W mieście rozwijał się handel, rzemiosło, głównie sitarstwo, wydobywanie i obróbka kamienia oraz wypalanie wapna. Lata 1820-1841 to okres świetności drukarni założonej w Józefowie przez Szaję Waxa, która była jednym z największych zakładów pracy w historii Józefowa i rozświetliła miasteczko w kraju i za granicą. W 1863 r. - w okolicach Józefowa dochodzi do wielu potyczek powstańców z wojskami carskimi; w jednej z nich ginie poeta powstaniec Mieczysław Romanowski. W 1869 r. - Józefów traci prawa miejskie, co zahamowało jego rozwój. Lata 1919-1939 to okres rozkwitu gospodarczego Józefowa. Józefów ponownie stał się prężnym ośrodkiem handlowo-rolniczym, wyrazem czego było podwojenie liczby mieszkańców z 1344 w 1921 r. do 3000 w 1939 r.

Okres II wojny światowej to zagłada ponad 70 % ludności Józefowa i jego infrastruktury. 15.10.1944 r. - w Józefowie rozpoczyna działalność pierwsza po „wyzwoleniu” szkoła średnia wybudowana przez jego mieszkańców. Józefów odzyskuje prawa miejskie w 1988 roku. Zabytki: Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, neobarokowy ufundował go w 1886 r. hrabia Józef Zamoyski. Świątynię wybudowano w miejscu dawnego, drewnianego kościoła z 1721 r. Część wyposażenia pochodzi ze starego kościoła. W głównym ołtarzu jest umieszczony obraz Matki Boskiej Różańcowej pochodzący z XVIII w. Kościół posiada 5 bocznych drewnianych ołtarzy. Warto zwrócić uwagę na barokową chrzcielnicę, dwie kropielnice oraz 18-głosowe organy z 1929 r. Synagoga została zbudowana w latach 70. XIX w. na miejscu poprzedniej, z 1744 r., drewnianej, która spłonęła w czasie pożaru w 1850 r. Jedyne ozdobywnym akcentem jest dekoracja wejścia. Wewnątrz budynku zachował się prosty Aron ha-kodesz oraz dekoracja w postaci wnęk arkadowych. Synagoga była miejscem kultu do 1941 r., potem została zdewastowana przez hitlerowców. Obecnie, po gruntownej renowacji, w dawnej synagodze mieści się Miejska Biblioteka Publiczna oraz pokoje gościnne.

Kirkut powstał około połowy XVIII w. W okresie II wojny światowej teren cmentarza został zniszczony. Obecnie znajduje się tu około 400 nagrobków ustawionych w 35 rzędach. Jest to jeden z najliczniejszych zachowanych na Lubelszczyźnie zespołów nagrobków. Macewa uznana jak dotąd za najstarszą pochodzi z roku 1743. Jest to wspólna macewa ojca i syna.

Ordynacki peregier z kamienny, niezwykle rzadki zabytek. Pochodzi najprawdopodobniej z XVIII w. Został odnaleziony pod koniec lat 90. XX w. Obecnie znajduje się na terenie Izby Przyrodniczej, mieszczącej się przy siedzibie Nadleśnictwa Józefów. Jego replikę usytuowano w parku miejskim. Lamus - pozostałość po Ordynacji Zamojskiej z XVIII w. Lamus to dawny budynek gospodarczy,

spichlerz, spiżarnia, służył również do przechowywania ksiąg. W razie potrzeby był wykorzystywany jako areoszt ordynacki. Znajduje się przy ścieżce dydaktyczno-przyrodniczej Nadleśnictwa Józefów.

W miejscowości znajduje się kamieniołom *Babia Dolina* – eksploatowany od XVII w. Pozyskiwany z niego wapień wykorzystywany był i jest, zarówno jako materiał budowlany jak i tworzywo w pracowniach miejscowych kamieniarzy, których dzieła: wyrzeźbione kamienne figury, postacie – najczęściej Jezusa i Matki Boskiej, zdobią Józefowskie ulice, ogrody, place i cmentarz, nadając miastu szczególny charakter. Spacer po kamieniołomach może okazać się również wspaniałą lekcją geologii. W skałach wapiennych sprzed 20 mln lat uważny obserwator zauważy studnie i kominy krasowe oraz znajdzie muszle różnych gatunków małży, które żyły tu w epoce miocenu w warunkach, jakie panują obecnie na wielkiej rafie australijskiej.

KAWĘCZYNEK – to stara wieś, nadana przez Górków kuchmistrzowi Krzysztofowi. W 1593 r. został zakupiony przez Jana Zamoyskiego wraz z włością szczebrzeską i włączony do Ordynacji. W czasie powstania styczniowego 1863 r. w pobliskich wąwozach oddział Kajetana Ćwieka-Cieszkowskiego stoczył walkę z Kozakami. Na początku XX w. znajdowała się tu pasieka skarbo-wa – własność Ordynacji Zamoyskiej.

KLEMENSÓW – w 1895 roku Marcin Zamoyski zbudował cukrownię. Na początku przerabiała 300 ton buraków na dobę. W ostatnich latach produkcji przerabiała prawie 3000 ton buraków, a działała do 2003 roku. W 1941 r. obok cukrowni, częściowo wykorzystywanej jako magazyn bomb, Niemcy zbudowali lotnisko polowe.

Z inicjatywy Teresy Zamoyskiej w latach 1744-1746 zbudowano barokowy pałac dla przyszłego potomka Klemensa Zamoyskiego. Najstarszą część pałacu według projektu Jerzego de Kawe oraz Andrzeja Bema wznosił Jan Columbani. Pałac był rozbudowywany przez Henryka Itara w latach 1810-1813 i następnie przez Henryka Marconiego w latach 1826-1841. Początkowo był letnią rezydencją Zamoyskich, a od 1809 r. ich główną siedzibą aż do 1941 r. Przy pałacu istniała również kaplica oraz budynek oranżerii. W czasie II wojny światowej budynek na kwatery zajęli Niemcy z pobliskiego lotniska, natomiast w 1944 r. urządzili tam szpital polowy. Od 1945 r. majątek upaństwowiono. We wnętrzach zachowały się zabytkowe kominki, główna klatka schodowa i zabytkowe wyposażenie biblioteki, z którego zachowały się regały na książki – były wbudowane na stałe w ściany i nie dało się ich wynieść. Większość książek z ogromnego księgozbioru (14 tysięcy pozycji w tym 5 tysięcy starodruków) trafiła do Biblioteki im. Łopacińskiego w Lublinie. Pałac posiadał również bogatą galerię malarstwa zrabowaną przez Niemców. Reszta wyposażenia została przeniesiona do muzeum w Kozłowie i Zamościu.

Po wojnie w pałacu mieścił się dom pomocy społecznej. Wokół znajdują się zabudowania gospodarcze; oranżeria, trzy kordegardy (domki branne) stajnia z wozownią, maneż i ujeżdżalnia, okólnik gospodarczy i dom czeladny. Park urządzony jest w stylu angielskim o powierzchni 100 ha. z licznym, wielogatunkowym starodrzewem. Wśród egzotycznych roślin występują: surmia zwyczajna, magnolie, orzech czarny, sosna wejmutka, budynek porasta milin.

KORYTKÓW DUŻY – wieś na północnym skraju gminy Biłgoraj. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1709 roku. Istniał wówczas we wsi młyn z foluszem. W 1785 roku powstała hamernia, a pod koniec XVIII wieku były 2 karczmy. Wieś wchodziła w skład ordynackiego klucza gorajskiego. 1827 roku wieś liczyła 61 domów i 361 mieszkańców, przynależąc do parafii Biłgoraj i powiatu tarnogrodzkiego. Od 1845 roku wchodziła w skład ordynackiego klucza krzemieńskie-

go. Pod koniec XIX wieku wieś posiadała 146 mórg gruntów ornych i 235 mórg łąk. W 1921 roku we wsi było 107 domów i 532 mieszkańców wyłącznie Polaków. W 1928 roku hrabia Maurycy Zamoyski miał we wsi tartak parowy, a M. Kaczor wiatrak. W 1982 roku powstał tu ośrodek duszpasterski Korytków-Bukowa, a od 1983 roku parafia p. w. Matki Bożej Bolesnej. W latach osiemdziesiątych XX wieku zbudowano murowany kościół i założono cmentarz. Obok kościoła znajduje się replika kapliczki domkowej z rzeźbą św. Jana Nepomucena. Oryginalna kapliczka z 1880 roku znajduje się w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie, podobnie jak i drewniana chatupa rodziny Bednarzów z 1796 roku z czterospadowym dachem jednotraktowa, z sienią na przestrzał oraz izbą i komorą po bokach. We wsi tworzył rzeźbiarz Aleksander Iwańczyk urodzony w 1938 roku. Znaną pisankarką stosującą archaiczne motywy zdobnicze jest Władysława Wodnicka urodzona w 1923 roku. We wsi znajduje się też XX wieczna kapliczka słupowa z ludową rzeźbą Chrystusa Frasobliwego. W sąsiedztwie kościoła jest też murowana figura z kamienną rzeźbą Chrystusa na pamiątkę wizyty w 1905 roku biskupa lubelskiego Franciszka Jaczewskiego. We wsi znajduje się nowy budynek szkoły podstawowej i gimnazjum oraz remiza strażacka. Mieszkańcy Korytkowa produkowali też wrzeciona. W marcu 1943 roku oddział AL Antoniego Palenia *Jastrząb* spalił skład drewna, a 4 czerwca 1943 pluton AK zdemolował budynek nadleśnictwa i leśnictwa oraz unieruchomił tartak. Tartak został zniszczony przez partyzantów 6 maja 1944 roku.

KORYTKÓW MAŁY – wieś położona w gminie Frampol na jej południowym krańcu. Wieś powstała w 1827 roku. W 1921 roku wieś liczyła 70 domów i 391 mieszkańców narodowości polskiej. We wsi znajduje się budynek szkoły podstawowej i budynek remizy strażackiej. Wieś przynależy do parafii Korytków Duży. 16 maja 1942 roku partyzanci AK z Kocudzy ostrzelali samochód starosty biłgorajskiego. Mieszkańcy w przeszłości trudnili się wyrabianiem smoty i popiołu.

KRASNOBRÓD – powstał w dolinie Wieprza w miejscu dogodnej przeprawy - stąd nazwa krasny (piękny) bród. Herbem miasta jest stylizowana złota litera K na czerwonym polu. Prawa miejskie Krasnobród otrzymał w 1576 r. staraniem Andrzeja Firleja i przeszedł w posagu na własność jego córki Anny – żony Andrzeja Leszczyńskiego. Firlejowie i Leszczyńscy byli kalwinami. Syn Andrzeja – Rafał Leszczyński, wojewoda bełski był znanym obrońcą różnowierców. Kościół katolicki został zamieniony w 1585 r. na zbór kalwiński. Na początku XVII w. wzniesiono murowany dwór obronny zwany zamkiem. W 1640 r. miało miejsce niezwykle wydarzenie. Opisał je Mikołaj Stworzyński na podstawie starych kronik i przekazów ustnych: *„W dniu 5 sierpnia w święto MB Śnieżnej Jakub Ruszczyk ze wsi Szarejwoli, od młodości trapiiony przez czarta przyszedł do miasteczka. Tu złorzeczył i łajał ludziom potem pobiegł do boru i tam go jasność wielka go ogarnęła, której się bardzo przestraszył i na ziemię padł i usłyszał głos niewiasty - postaw figurę albowiem tu będzie się chwata mego syna odprawowała, a na znak tego wiedz, że już od czarta jesteś uwolniony. Jasność zniknęła, a Jakub został uzdrowiony. Przyszedł do miasteczka i opowiadał ludziom o tym co mu się przydarzyło. Nie uwierzył w to ówczesny właściciel, kalwin Adam Lipski i natychmiast wtrącił go do więzienia. Wieść o tym wydarzeniu dotarła do kanclerzyny Katarzyny Zamoyskiej, która kazała Jakuba Ruszczyka uwolnić i przywieść do siebie. Usłyszała opowieść o cudownym uzdrowieniu wieśniaka i pozwoliła mu postawić w tym miejscu figurę. Od tego czasu przybywali tam ludzie w celu uzyskania uzdrowienia. Umieszczano również wota i obrazki”*.

Jesienią 1648 r. miasteczko i miejsce kultu obrabowali i zniszczyli Kozacy Chmielnickiego. Wiosną, kiedy stąd uszli, powracający mieszkańcy znaleźli jedynie niewielki obrazek przedstawiający MB z Dzieciątkiem, który nie uległ zniszczeniu. Uznano to za cud. Katarzyna Zamoyska wystawiła figurę, a następnie w 1649 r. drewnianą kapliczkę. W 1664 r. Jana *Sobiepan* Zamoyski sprowadził do Krasnobrodu z Janowa Ordynackiego (obecnie Lubelskiego) dominikanów i

uposażył ich w grunty. Po przejściu Krasnobrodu w 1671 r. przez Tarnowskich zanikł tu kalwinizm. Pod koniec 1673 r. Tatarzy spalili drewnianą kapliczkę. Obrazek i część sprzętu ukryto w kościółku ormiańskim w Zamościu. Maria Kazimiera Sobieska za uratowanie życia ufundowała w Krasnobrodzie kolejną kapliczkę, a po jej spaleniu – piękną barokową świątynię, która została konsekrowana w 1699 r. Pracami przy budowie kościoła i klasztoru kierował Jan Michał Link. Na wschód od klasztoru rozciągał się folwark, który dał początek tej części Krasnobrodu, zwanej Podklasztorem.

Jednocześnie rozwijał się zespół dworski na zachód od miasta w miejscu zwanym Podzamkiem. Od Tarnowskich Krasnobród na krótko przeszedł do Jackowskich, a w 1880 r. został własnością Kazimierza Fudakowskiego. Po nim dobra przejął syn, również Kazimierz – senator RP. Fudakowscy przystąpili do rozbudowy folwarku: wzniesiono nowe zabudowania gospodarcze, powstał zakład produkcji kafil, fabryka posadzek i gontów oraz mebli giętych.

W XIX w. Krasnobród stał się znanym centrum maryjnym. Po upadku powstania styczniowego na 125 lat utracił prawa miejskie. W czasie I wojny światowej spłonęła drewniana zabudowa rynku. W początku września 1939 r. we dworze senatora Fudakowskiego gościli członkowie polskiego rządu jadący w kierunku Rumunii. W połowie września Krasnobród znalazł się w centrum walk. W pobliskich Zapiaskach stacjonował sztab generała Tadeusza Piskora, dowodzącego zgrupowaniem Armii *Kraków* i *Lublin*. Po ich rozbiciu pod Tomaszowem rozpoczęły się nowe walki Frontu Północnego. 23 września przebiegała się przez Krasnobród Nowogródzka Brygada Kawalerii. Jej 25. Pułk Ułanów ppłk. Stachlewskiego, wsparty ogniem 9. Dywizjonu Artylerii Konnej, szarżą opanował Krasnobród rozbijając sztab 8. Dywizji Piechoty niemieckiej. Wraz z Brygadą Kawalerii przeszedł na południe poza pierścień okrażeń gen. Władysław Anders. Następnego dnia bezskutecznie próbowały się przebić przez Krasnobród 9. Pułk Piechoty Legionów ppłk. Bierowskiego i 28. Pułk Piechoty płk. Wincentego Kurka. W czasie okupacji miały w osadzie miejsce liczne represje wobec mieszkańców.

KOSOBUDY – to jedna z najstarszych wsi na Roztoczu, wymieniana jako Kossopa już w 1389 r. Razem z włością szczebrzeszyńską nabył ją Jan Zamoyski i włączył do Ordynacji Zamojskiej. Leżała na szlaku łączącym Zamość ze Zwierzyniec i portem na Sanie w Krzeszowie. Tędy biegła najkrótsza droga z twierdzy zamojskiej do kniei zwierzynieckiej. W XVIII w. była dużą osadą, skoro inwentarze wymieniają 3 karczmy i cerkiew. Przez wiele lat funkcjonowało tu nadleśnictwo ordynackie, po wojnie państwowe. Od 1881 r. we wsi jest szkoła początkowa. Obecny kościół (po lewej stronie) wybudowany w latach 1842-48 jako cerkiew unicką z fundacji Ordynacji Zamojskiej. W 1875 r. został zamieniony na cerkiew prawosławną, od 1918 jest kościołem rzymskokatolickim p.w. św. Andrzeja Boboli. Spalony 25 VII 1944 r. od pocisku armatniego. Po wojnie odbudowano świątynię zmieniając jej wygląd zewnętrzny. Otrzymała także wówczas marmurowy ołtarz główny wykonany przez kamieniarzy z Kielc. Znajduje się w nim kopia obrazu MB Kosobudzkiej – oryginał spłonął w 1944 r. W czasie okupacji wioska była pacyfikowana. 29 XII 1942 r. hitlerowcy zamordowali 6 osób. Zdarzenie to upamiętnia tablica. W czerwcu 1943 r. żandarmeria niemiecka otoczyła kościół podczas nabożeństwa i aresztowała około 120 osób, które przewieziono do obozu w Zamościu.

LIPOWIEC – powstał na początku XIX wieku. W 1840 roku wchodził w skład unickiej parafii w Teresopolu. W 1921 roku wieś liczyła 138 domów i 769 mieszkańców, w tym 10 Żydów. Wieś liczy obecnie około 200 domów. Położona jest na wierzchołku Roztocza Zachodniego. Główna część wsi leży w malowniczej krajobrazowo bezładnej krainie. W Lipowcu znajduje się źródło solankowe. Są tutaj gospodarstwa agroturystyczne oraz winnice.

LUBYCZA KRÓLEWSKA – w 1420 roku książę mazowiecki i bełski Ziemowit IV zgodził się na zasiedlenie wsi, a w 1422 roku Wołosi, bracia Jakub i Mieczko, otrzymali kniaziostwo w Lubyczy. W XV w. szybko postępowała kolonizacja tych ziem przyłączonych przez Kazimierza Wielkiego do Polski. Osiedlała się tu szlachta z Mazowsza oraz pasterze wołoscy przybyli z Karpat. Następne prawa pasterzom wołoskim nadano we wsi Ruda Wołoska. Później osiedlono ich w Mażłach, Łosińcu – Kniazjach, wzdłuż Potoku Łosinieckiego i Tanwi. Mieszkańcy mieli obowiązek służby wojskowej pod dowództwem sołtysa zwanego kniazem, wybieranego na urząd dożywotnio. Miejscowa legenda głosi, że księciu Ziemowitowi podobała się piękna córka miejscowego kniazia Luba, więc nadał osadzie nazwę na jej cześć: Lubica (Lubicz). Takie nazwy miały jednak osady, które składały się z dworzysk rozrzuconych na znacznej przestrzeni. Niektóre nazwy okolicznych dworzysk należących do Lubyczy: Borysy, Czoczumaj, Ilłuszki, Huzuże, Kołujce, Lisy, Lużek, Mrzygłody, Nadkiernicami, Netreba, Petryny, Podstawiszcze, Świąć, Szalenik, Werłoka.

Lubycza należała do dóbr koronnych stąd nazwa Królewska. Położona w ziemi bełskiej, w starostwie rzeczyckim. W pobliżu osady była mogiła z krzyżem z okresu napadu Tatarów na Ruś w 1500 roku. Wojny siedemnastego wieku okrutnie zniszczyły te ziemie. Na początku XVII w. było w okolicy 58 dworzysk, a w 1667 r. pozostały jedynie dwa dworzyska i 1 zagrodnik.

Na prośbę mieszkańców król Michał Korybut Wiśniowiecki 12 października 1671 r. potwierdził dawne prawa. W 1678 r. król Jan III Sobieski w Lublinie dał przywilej *„aby uczciwi kniaziowie uczyniwszy odwagę przysług przez przodków i osadców swoich niegdyś jeszcze Semowitowi ks. mazowieckiemu zachowali dawne prawa”*. Zostali zwolnieni z wszelkiej pańszczyzny, z danin na rzecz wojska, dawania podwód oraz dawania chleba pobocznego zimowego. Mogli warzyć piwo oraz kurzyć gorzałkę na własne potrzeby. August III potwierdził te przywileje 24 grudnia 1744 r.

Prawa miejskie Lubycza otrzymała w 1759 roku i pozostała miastem aż do zniszczenia w latach 40 naszego wieku. Miasteczko posiadało swój herb: *„Herb kniaźstwa, dotychczas używany na pieczęciach Gminy przedstawia na tarczy pałac, nad którym rosną trzy wysmukłe drzewiny; tarczę tę podtrzymują dwaj rycerze, a ponad nią książęca korona”*. W 1764 roku okoliczne wsie otrzymał Edward Romanowski w zamian za warzelnię soli w Kossowie. W 1830 roku miasteczko nabył na licytacji baron H.A. Zeubitz, a później było własnością Woronieckich, Zielińskich, Kaemplów, Mariana Horowitza.

Ludwik Zieliński założył w Lubyczy w 1855 roku fabrykę fajansu i wyrobów kamionkowych, która była czynna do 1911 roku, kiedy to została zniszczona przez pożar. W 1834 wielki pożar niemal doszczętnie zniszczył miasteczko. Na przełomie XIX i XX w. powstały w Lubyczy fabryki: zapatek, konserw jarzynowych, tartak, gorzelnia z rektyfikacją i dwa młyny. Miasteczko w 92% zamieszkiwali w tym okresie Żydzi. Ludność Lubyczy nie przekroczyła w tym czasie tysiąca, było to więc jedno z najmniejszych miasteczek w regionie. Do końca I wojny światowej tereny te należały do Galicji Wschodniej. Zarząd cyrkułu (powiatu) znajdował się w Żółtkwi.

Przed ostatnią wojną zamieszkiwali ją w większości grekokatolicy. Cerkiew parafialna znajdowała się jednak w Kniazjach. Na początku XX w. wybudowano w Lubyczy Królewskiej niewielką kapliczkę p.w. Aniołów Stróżów. Dzisiaj, po rozbudowie jest to kościół parafialny, rzymskokatolicki ze słynącymi łaskami obrazem M. B. Różańcowej. Lubycza odzyskała prawa miejskie 1 stycznia 2016 roku.

MOKRELIPIE – początki osadnictwa w Mokremlipiu datuje się na wczesną epokę brązu (trzecie tysiąclecie p.n.e.) W XIV w. Na mocy zawartego w roku 1398 układu pomiędzy Dymitrem z Goraja, a ks. abp halickim Jakubem Strefą darowano wieś Lipie rodowi Smogorzewskich-Latyczyńskich. Dnia 15 stycznia 1403 roku biskup chełmski Stefan erygował parafię i kościół w Lipiu, którego fundatorami byli Mikołaj z Latyczyna i Tomek z Radeczniczy. Do utworzonej wówczas parafii we-

szyły wsie: Lipie, Latyczyn, Sąsiadka, Ostrów Zaporze, Sułowiec i Tworyczów.

W ciągu kolejnych wieków wieś wielokrotnie zmieniała właścicieli. W obrębie wsi znajdowały się młyny, karczmy, budynki folwarczne oraz sady. W 1605 roku część Lipia została włączona przez Jana Zamoyskiego do Ordynacji Zamojskiej.

W okresie reformacji kościoł w Lipiu przez 50 lat (1547-1597) należał do zboru kalwińskiego. Po ponownym włączeniu do kościoła rzymskiego w 1671 r. został po przebudowie ponownie konsekrowany przez bp Mikołaja Świrskiego, sufragana chełmskiego. Na początku wieku XX wieś wzniesiono w Lipiu murowany kościół w stylu neogotyckim, który był zniszczony w 1944 r. przez działania wojenne, potem został odbudowany. Po raz drugi uległ on zniszczeniu podczas pożaru wywołanego uderzeniem pioruna w 1978 roku. Przeszedł wówczas gruntowny remont. W ołtarzu głównym kościoła znajduje się wizerunek Chrystusa Ukrzyżowanego, na zastanie obraz Przemienienia Pańskiego. Ołtarze boczne są poświęcone Najświętszemu Sercu PJ i MB Częstochowskiej. Wnętrze bez polichromii, malowane jasnymi kolorami, krawędzie sklepień złocone. Chrzcielnica i ambona są neogotyckie. Prezbiterium przebudowane z nowym wyposażeniem, stallami, marmurowym ołtarzem soborowym i ambonką. W kościele znajdują się zabytki sztuki sakralnej: obrazy, rzeźby, feretrony oraz naczynia liturgiczne z poprzedniego kościoła. Posadzka jest marmurowa. Witraże z lat 1992-94 wyk. w Pracowni Artystycznej Witraży Krystyny i Bogusława Szczekanów w Krakowie. Witraże w nawie poprzecznej przedstawiają: Zmartwychwstanie Pana Jezusa, Ukoronowanie NMP; w nawach bocznych: Świętych Cyryla i Metodego, Wojciecha, Stanisława, bł, Kazimierza, Jadwigi, Stanisława Kostki, Andrzeja Boboli, Brata Alberta, Maksymiliana Kolbe, Urszuli Ledóchowskiej, Rafała Kalinowskiego, Anieli Salawy, Karoliny Kózkówny oraz Sługi Bożego Stefana Kard. Wyszyńskiego i ks. Jerzego Popiełuszki.

Na ścianie kościoła znajdują się dwie tablice pamiątkowe poświęcone żołnierzom Batalionów Chłopskich walczących w czasie okupacji na okolicznych terenach Mokregolipia pod dowództwem Franciszka Madera, ps. *Mrówka*, poległym w walce o wolność i niepodległość Polski w latach 1940-45. W pobliżu kościoła znajduje dawny cmentarz grzebalny, zachowany szczątkowo, czynny do końca XVIII lub początków XIX w. Przy wschodniej granicy cmentarza, na skarpie, znajduje się murowana dzwonnica bramna z XVIII w.

MONASTYRZ – tereny te były zasiedlane w XV w. przez pasterzy włoskich. Wtedy to powstała wieś królewska Monastyrz. W 1560 roku otrzymał opustoszałą wówczas wioskę wraz z puszcza Husna Stanisław Zamoyski, wojewoda bełski. W 1687 r. przybyli tu bazylianie z Zamościa i wzniesli drewnianą cerkiew p.w. Opieki Matki Boskiej. Była w niej cudowna ikona MB Werchrackiej.

W podziemiach monastyrza znajdowała się licznie odwiedzana przez pielgrzymów, kamienna grota, w której była rzeźba proroka Daniela wśród lwów. Tu pielgrzymi składali swoje ofiary. Wieś leżąca u stóp klasztoru stała się jego uposażeniem. Po I rozbiore Polski tereny zajęła Austria. W 1806 r. klasztor w Monastyrzu został zlikwidowany, wyposażenie sprzedano na licytacji, mnisi wraz z cudowną ikoną powędrowali do Krechowa koło Żółkwi. W 1891 r. folwark monastyrski od filantropa i opiekuna biedoty, Ludwika hr. Dębickiego wydzierżawili albertyni. Przez 14 lat w pustelni wśród puszczy i pobożnego ludu ruskiego przebywał znany w Krakowie Adam Chmielowski – Brat Albert – powstaniec styczniowy, malarz i zakonnik. W spartańskich warunkach, spędzając czas wśród modlitw i kontemplacji albertyni przygotowywali się do spełnienia swojego głównego posłannictwa – opieki nad najuboższymi. Stąd w 1905 r. mnisi przenieśli się na Kalatówki. Po wyjeździe albertynów, życie znów toczyło się po staremu. Tylko w cerkwi nabożeństwa odprawiane były coraz rzadziej. W 1915 r. w ofensywie na wschód wojska niemiecko-austriackie stoczyły potyczkę z Rosjanami. Poległych żołnierzy trzech cesarzy pochowano na cmentarzyku przy cerkwi. Okoliczne wsie opustoszały w 1947 roku po akcji *Wisła*. Zostały jednak kamienne krzyże pątnicze,

znaczące dawne drogi prowadzące do Monastyrzu.

Na północnym stoku wzgórza 383,1 w Lasach Monastyrskich znajdował się zamaskowany bunkier Jarosława Starucha *Stiaha* – prowydnika OUN na *Zakierzoński Kraj*. Już od roku 1944 podstawowym warunkiem istnienia i działalności UPA oraz jej politycznego zaplecza – partii OUN – było przejście do głębokiej konspiracji. Po ustanowieniu i uszczelnieniu granicy polsko-radzieckiej, w tej okolicy wybudowano dobrze zamaskowane bunkry dla członków Krajowego Prowydu OUN w Polsce. *Dalnyc* (Petro Fedoryw) ukrywał się w Rzeczy, *Orest* (Myrośław Onyszkiewicz) – w Lesie Rzeplińskim, a *Stiaha* (Jarosław Staruch) – w Lasach Monastyrskich. Bunkry dla Krajowego Prowydu OUN budowało 12 zaufanych strilców (strzelców) UPA pod kierownictwem fachowca z zakresu inżynierii wojskowej. Można się tylko dzisiaj domyślać jakie były ich losy po zakończeniu prac – świadkowie zamilkli na zawsze. Bunkry powstały prawdopodobnie na wiosnę i w lecie 1945 r. Praca przy ich budowie była bardzo trudna. Pod cienką warstwą ziemi znajdują się kamienie, głębiej zaś twarda opoka. Wszystkie prace trzeba było wykonywać ręcznie i daleko wywozić urobek. *Stiaha* był nadzwyczaj ostrożny i uchodził wśród swoich niemal za boga. Bunkry Krajowego Prowydu otaczała specjalna tzw. *strefa ochronna*, ktokolwiek przypadkowo znalazł się w pobliżu, Polak czy Ukraińiec – ginął bez śladu. Nawet wojska KBW w czasie operacji *Wisła* nie znalazły schronu *Stiaha*. Fragment z pamiętnika szefa Krajowego Ośrodka Technicznego ukrywającego się wraz ze *Stiahem*: „16 września 1947 r. – nie ma już dokąd iść. Wszędzie w lesie jest WP, naokoło pełno zasadzek. Z kierunku Wola Wielka i Huta Lubycka słychać strzelaninę. 17 września 1947 r. godz. 13 -14, kłują drutami dokładnie na naszej kryjówce, ale odchodzą bez sukcesu”.

Ujęci łącznicy i *Dalnyc* potwierdzili, że krajowy prowydnik ukrywa się w Lasach Monastyrskich w jednym z bunkrów określanych kryptonimami *Buk* i *Belweder* co umożliwiło bliższą ich lokalizację. 17 września zwiadowcy Podgrupy Operacyjnej KBW *Lubaczów*, wspierani pododdziałami WP natrafili na podejrzane miejsce. Wg. relacji uczestnika akcji ppor. Świty było to tak: „Znajdujemy ścieżkę mało uczęszczaną. Gałązki sosen poobcierane w wielu miejscach. Rośnie trawa różniąca się od trawy leśnej. Podchodzę do jatowca i w tym momencie nagle otwiera się kłapa, z otworu wychyla się upowiec i pruje do nas serią z automatu... Ponieważ zamierzaliśmy ująć *Stiaha* żywcem, żołnierze wstrzelili do bunkra kilka pocisków z raketnic, aby dymem zmusić ukrywających się do wyjścia. Usłyszeliśmy spod ziemi głucho strzały”. Akcję przerwała zapadająca noc. Dopiero rano 18 września 1947 r. żołnierze otworzyli wżaty prowadzące do bunkra. Bunkier *Stiaha* składał się z dwupoziomowych obszernych pomieszczeń, wyłożonych dywanami. Mogło tu przebywać ok. 10 osób. Wewnątrz odnaleziono broń, amunicję, archiwum, duże zapasy żywności, maszyny do pisania, radiostację i odbiorniki radiowe. Znalezione trzy nadpalone ciała nieżyjących od kilku godzin ludzi. Dwóch otrzymało kulę w tył głowy, trzeci – jeńcy z UPA rozpoznali go jako *Stiaha* – zmarł po zażyciu trucizny. Jednym z zabitych był Wasyl Hałana ps. *Orłan* – z-ca *Stiaha* ds. propagandy.

Dzisiaj można zobaczyć na zboczu duży wykop w kształcie spłaszczonej litery U. Ma kilkunastście metrów długości, ok. 3,5 m szerokości, ok. 2,5 m głębokości. Tuż obok dobrze zachowany otwór wentylacyjny. W pobliżu wśród buków są ślady głębszego bunkra w kształcie kąta rozwartego o długości ok. 8 m i szerokości ok. 3 m.

NAROL – miasteczko w dolinie Tanwi na granicy Roztocza Środkowego i Południowego (Rawskiego). Prawdopodobnie pierwotną osadą był gród czerwieński Lipsko. Tu, w miejscu warownym, otoczonym bagnami i rozlewiskami Tanwi i Krwawicy, krzyżowały się szlaki handlowe z Przemyśla i Lwowa na Mazowsze. Najstarsze zapiski mówią o istnieniu tu w XIII w. osady należącej do Czartoryskich. W czasie napadu Tatarów w 1276 r. „ludność musiała ujść ze swych osiedli, a rzeź była i pożoga okrutna”. Po przyłączeniu grodów czerwieńskich przez Kazimierza Wielkiego do Polski, ta część ziemi bełskiej przeszła w posiadanie Toporczyków, Marcinowskich, a następnie Łaszczów

Neledewskich i Lipskich. Łaszczowie herbu *Prawdzie* przybyli z Mazowsza w czasie kolonizacji tych ziem. Około 1550 r. dobra Narol Stary dziedziczył wojski horodelski Stanisław Łaszcz, a po nim Florian Łaszcz Neledewski, dziedzic Rudy Wołoskiej i Narola Starego. W 1585 r., za pozwoleniem Stefana Batorego, założył on miasto Florianowo i nadał mu herb ze św. Florianem. Król Zygmunt III przywilejem danym w Warszawie 2 października 1592 r. prawem teutońskim zatwierdził jarmarki, a prawem magdeburskim sądy w miasteczku. Akt nadania praw miejskich został spisany przez Floriana Łaszczę Neledewskiego w Rudzie Wołoskiej w dzień nowego lata 1596 r. (22 czerwca). Wkrótce założyciel miasta zmarł i dobra odziedziczył jego syn Jerzy. Florianów wraz z pobliskim grodziskiem Lipsko tworzyło jeden system obronny. Dzięki korzystnym przywilejom królewskim i rozwijającym się handlem, miasto bogaciło się. Gdy miasto było u szczytu rozwoju gospodarczego, tuż za rzeką Krwawicą wyrósł konkurent – Lipsko, własność Lipskich herbu *Gracie*, które otrzymało prawa miejskie ok. 1620 r.

Zagładę Florianowa i Lipska przyniósł najazd Kozaków i hord tatarskich w 1648 r. Na wieść o okrutnych mordach okoliczna ludność – szlachta, chłopcy i Żydzi – tysiącami ściągnęła do warownych miasteczek Florianowa i Lipska. Wojska Chmielnickiego dotarły tu w ostatnich dniach października. Po trzydniowym oblężeniu miasta zostały zdobyte w wyniku zdrady. Podanie mówi, że młynarz, przekupiony obietnicą złota, spuścił wodę z zalewy. Napastnicy zaczęli wszystkich mordować, płynąca obok miasteczka rzeka przybrała krwawy kolor i dlatego nazwano ją Krwawicą. Pod koniec dnia gwarne miasto zamieniło się w cmentarzysko. Dziedzic Samuel Łaszcz został obdarty ze skóry. Po trzech dniach rabunku, Kozacy wycofali się paląc wszystko doszczętnie. Na zgliszczach Florianowa (legenda głosi, że ataman kazał je zaorać) przez kilkanaście lat uprawiano ziemię.

Około 1665 r. ponownie osiedlają się tu ludzie. Od pobliskiego Narola Starego, osada otrzymała nazwę Narol Miasto. Przyjęta się ona i około 1670 r. już nie używano nazwy Florianów. Kolejną klęską był najazd Tatarów w 1672 r. Kiedy Michał Korybut Wiśniowiecki podpisywał haniebny pokój w Buczaczu, hetman wielki koronny Jan Sobieski pobił Tatarów pod Krasnobrodem, a 6 października rozgromił ich pod Narołem uwalniając z jasyru 2000 Polaków.

W powiecie XVIII w. Narol staje się własnością rodu Łosiów z Grotkowa. W 1758 r. objął spadek po ojcu Feliks Antoni Łoś – wojewoda pomorski, a po utracie niepodległości przez Polskę Wielki Kuchmistrz królestw Galicji i Lodomerii. Za swoje zasługi w 1783 r. otrzymał godność hrabiego austriackiego. Nastąpiła bardzo szybka rozbudowa Narola. Feliks Antoni Łoś wniósł kościół i piękny pałac na wzgórzu za miastem. Pamiętając o założycielu Florianowa – Florianie Łaszczu Neledewskim – ufundował w rynku pomnik św. Floriana, który jest do dzisiaj patronem miasta. Św. Florian przedstawiany jest jako rycerz rzymski w zbroi, trzymający w ręku chorągiew i naczynie z wodą stojące obok płonącego domu.

Od trzeciego rozbioru Narol stał się nadgranicznym galicyjskim miasteczkiem. Około 1800 r. powstał projekt budowy gościńca z Jarosławia do Bełżca, przez Krupiec i Lipsko. Sprzeciwił się temu burmistrz Lipska, Żyd Adler, ponieważ uważał, że powozy i furmanki jadące brukowanym traktem będą zakłócać spokój. Wobec tego na budowę wyrazili zgodę mieszkańcy i dziedzic Narola. Gościniec ukończono tuż przed wojnami napoleońskimi i pierwsi skorzystali z niego Francuzi. Zmiana przebiegu traktu handlowego spowodowała upadek Lipska. Tym samym ponownie zaostrzył się konflikt dwóch sąsiadujących społeczności. Mówiono, że poprzednie klęski nie zaszkodziły tak Lipsku, jak nieprzemyślana decyzja burmistrza Adlera.

Po upadku powstania styczniowego dobra narolskie przeszły we władanie księcia Juliana Pużyny, który ożenił się z córką Maurycyego Łosia, Marią. Książę był szanowany przez mieszczan - wybudował szkołę, młyn, tartak, gorzelnię oraz mieszkania dla służby. Miasto często nawiedzały pożary, więc zorganizowano Ochotniczą Straż Ogniową, której pierwszym naczelnikiem był ksią-

żę Julian. Na początku I wojny światowej miasteczko stało się świadkiem zmagania dwóch wrogich armii. W dniu 15 sierpnia 1914 r. na pobliskim wzgórzu Borsuczyna doszło do potyczki, a 10 września Narol i Lipsko na rozkaz generała austriackiego Harsa zostały prawie doszczętnie spalone przez 6. pułk ułanów. W czasie drugiej kampanii, podczas ataku na Rosjan wojska austriackie zostały zdziesiątkowane, a ich dowódca przed sądem polowym tłumaczył się nieaktualnością mapy – w miejscu ataku miał być las, a było pole. Za klęskę obwiniono właściciela dóbr, księcia Puzyń, że nie powiadomił kartografów o wycięciu lasu. Książę musiał się ukrywać do końca wojny we Lwowie, gdzie zmarł w 1919 r. Dobra przeszły we władanie jego córki Jadwigi Puzyńnianki, żony hr. Władysława Korytowskiego, który wkrótce został zabity we Lwowie przez męża kochanki.

Narol w okresie międzywojennym był niewielką wieściną. Nawiedzały go często pożary, chociaż z cokołu na rynku spoglądała na miasteczko św. Floriana, patron strażaków. Ciągłe trwały spory mieszczan z hrabiną Jadwigą Korytowską. W 1930 r. Narol ponownie otrzymał prawa miejskie, które niedługo potem utracił. 7 września 1939 r. miasteczko było bombardowane, a w 6 dni później wkroczyli tu Niemcy. 18-19 września Narol był miejscem zaciętych walk Armii *Kraków* – Grupy Operacyjnej *Boruta* pod dowództwem gen. Mieczysława Boruty-Spiechowicza. W skład tej grupy weszła 6. DP gen. Bernarda Mondy i 21. DP Górskiej gen. Kustronia. Podczas wielogodzinnego boju tereny kilkakrotnie przechodziły z rąk do rąk. Nad Tanwią w Narolu poległ niemiecki generał Fish. Po wkroczeniu do miasteczka, hitlerowcy spędzili na rynek ok. 1,5 tys. mieszkańców z zamiarem rozstrzelania. Po mediacjach lekarza dr. Adolfa Käfera i jego córki Olgi zaniechali egzekucji, lecz spalili miasteczko, abrali zakładników i wypędzili ludność. 27 września wkroczyła na krótko Armia Czerwona, która obrabowała mieszkańców.

Jesienią ponownie w pobliżu Narola wyznaczono granicę, tym razem na południu. 2 grudnia 1939 r. została ona zamknięta rowami i zasiekami z drutu kolczastego. Wiosną 1941 r. zaczęto przebywać do Narola wojsko niemieckie, które świętem w dniu wybuchu wojny ze Związkiem Radzieckim bez wysiłku przekroczyło linię Mołotowa. W czasie ostatniej wojny ludność polska musiała walczyć z dwoma wrogami: hitlerowcami i UPA. Poległo wielu mieszkańców. Po wojnie osada odbudowała się. W 1996 r. Narol odzyskał prawa miejskie – Lipsko pozostało wioską.

W centrum miasteczka znajduje się murowany kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP, postawiony w miejscu spalonej w 1648 r. kaplicy św. Anny. Budowę ukończono w 1804 roku. Wystrój wewnętrzny ufundował hr. Tadeusz Łoś. Pod kaplicą krypta – mauzoleum właścicieli dóbr narolskich – Łosiów. Kościół spalony w czasie I wojny światowej. Po odbudowaniu otrzymał ołtarz główny zakupiony przez hr. Jadwigę Korytowską (właścicielkę dóbr narolskich) z kościoła Marii Magdaleny we Lwowie. Jest ołtarzem dwustronnym, ponieważ pochodzi z kościoła więziennego. Ołtarz oddzielał wolnych wiernych od więźniów. W maju 1985 r. odstonięta została tablica upamiętniająca śmierć żołnierzy AK kompanii *Narol*.

OSUCHY – wieś położona u ujścia Sopotu do Tanwi. Pierwsze wzmianki o wiosce pochodzą z 1726 roku, kiedy to właścicielem młyna we wsi był Sobek Osuch. Wieś należała do klucza łukowskiego Ordynacji Zamoyskiej. W kwietniu z okrażenia 23 czerwca w okolicy Kozaków Osuchowskich, pomimo wcześniejszych ustaleń z Markiewiczem ps. Kalina o wzajemnym współdziałaniu i wspólnym przebijaniu się. Biorąc pod uwagę fakt, że w nieodległym czasie czekały partyzantów AK więzienia, wyrok śmierci w pokazowych procesach można zadać sobie pytanie, czy to współdziałanie było w ogóle możliwe. Nie pierwszy raz w historii sowieci nie dotrzymywali umowy, choć obiecywali nawet wsparcie lotnicze, zostawiając zdradzonych partyzantów AK i BCH samym sobie. Przemieszczanie się taborów utrudniał rześisty deszcz, w którym grzęzły wody. Część zamkniętych w kotle partyzantów zgodnie z dyspozycjami dowódców zaczęła ratować się na własną rękę. W najbardziej dramatycznym momencie dowództwo nad oddziałami objął Konrad Bartoszewski

Wir, po uprzedniej śmierci w niewyjaśnionych okolicznościach majora *Kaliny*. Partyzanci z wielkim impetem uderzyli na pozycje wroga. Rozgorzała nieustępliwa i bezwzględna walka wręcz. Niemcy otoczyli partyzantów potrójnym pierścieniem. Po ciężkiej walce i dużych stratach osobowych linie niemieckie zostały przełamane. Zginęło około 400 partyzantów. Wielkim bohaterstwem wykazał się porucznik Steglański ps. *Cord*, który wy dostał się z okrężenia, lecz wrócił z powrotem po swoich rannych żołnierzy i poległ nad Sopotem. Tylko z jednej z podbiłgorajskich miejscowości Wola Mała liczącej 150 mieszkańców poległo 21 partyzantów. Partyzanci, którzy pozostali na bagnach bronili się desperacko, drogo sprzedając swoje życie. Niektórzy kryli się w koronach gęstych jodeł przywiązując się pasami do drzew lub zanurzali się po szyję w torfowiskach. Wśród łanów żyta bohatersko bronił się Adam Haniewicz *Woyna* ostrzeliwując Niemców z pistoletu maszynowego, a następnie z pistoletu ręcznego i granatów. Zginął od granatów, którymi w liczbie kilkudziesięciu Niemcy obrzucili *Woynę*. Wielu partyzantów ujętych w uroczysku Maziarze poniosło śmierć z rąk hitlerowców, będąc bestialsko katowani przez Gestapo. Łamano im kości i bito do nieprzytomności. Utworzono obozy przejściowe dla partyzantów w Biłgoraju i Tarnogrodzie. 65 partyzantów ujętych pod Osuchami zostało rozstrzelanych 4 lipca 1944 roku w lesie Rapy koło Biłgoraja. Bitwa pod Osuchami była wstępem do Powstania Warszawskiego, a w wymiarze małej ojczyzny to biłgorajskie Termopile. Ogromny wkład w walkę narodowowyzwoleńczą mieli polscy leśnicy, aktywnie włączając się w ruch konspiracji zbrojnej. Leśniczówki i gajówki były ostoją dla walki partyzanckiej, a wielu leśników było dowódcami i członkami partyzanckich oddziałów. Piękna Puszcza Solska będąca naszym narodowym dziedzictwem jest świadkiem historii i męczeństwa polskiego narodu. Puszczańskie drzewa rozpuszczają swoje konary strzegąc partyzanckich mogił, cmentarzy wojennych, krzyży i kapliczek. W bitwie pod Osuchami zginęło ponad 30 leśników. W pobliżu cmentarza partyzanckiego znajduje się muzeum bitwy Osuchowskiej, którym opiekuje się Urząd Gminy w Łukowej. Od kilkunastu lat w rocznicę bitwy odprawiana jest uroczysta Msza Święta i organizowane uroczystości z udziałem kompani honorowej Wojska Polskiego i inscenizacja bitwy. We wsi znajduje się pomnik ufundowany w okresie międzywojennym przez drużynę strzelecką upamiętniający odzyskanie niepodległości.

OTROCZ – w 1556 r. Stanisław Tęczyński powierzył wójtostwo i tym samym organizację wsi Chomie Leśniowiczowi. Elementem osadniczym byli Rusini, pochodzący zapewne z Podlasia. Przed 1563 r. powstała parafia prawosławna. Kolejnymi właścicielami byli Olelkowicze-Słuccy i Radziwiłłowie. Od tych ostatnich w 1604 r. odkupił Otrocz kanclerz Jan Zamojski i włączył do swojej ordynacji. W wyniku unii brzeskiej w 1596 r. istniejącą parafię prawosławną zamieniono na katolicką obrządku greckiego.

W I połowie XVII w. było w Otrocz 24 półtłanki ziemi uprawnej, 9 zagród z rolami, 5 komornic, tkacz oraz kuźnica (zakład) ordynacka. Miejscowym unitom ordynat zamojski ufundował w 1767 r. cerkiew. Pod koniec XVIII w. we wsi istniały trzy karczmy. Na początku XIX w. we wsi było 119 domów i 661 mieszkańców, z czego tylko 7 osób obrządku łacińskiego. Włościanie oprócz uprawy roli zajmowali się pszczelarstwem i wyrobem dziegciu. Podczas powstania styczniowego, 6 stycznia 1863 r., wojsko carskie zaatakowało tutaj oddział Marcina Lelewela-Borelowskiego. Decyzją carską zniesiono w 1875 r. unię kościelną, w wyniku czego unicy otroccy musieli przejść na prawosławie. Większość pozostała przy tym wyznaniu mimo wydania ukazu tolerancyjnego (1905 r.). W okresie I wojny światowej duża część rodzin ewakuowała się do Rosji wraz z wycofującymi się wojskami. Powrócili oni po zakończeniu działań wojennych.

Obecny kościół w Otrocz p.w. Narodzenia N.M.P wybudowano jako świątynię grecko-katolicką w latach 1872-1874. Po kasacie Unii w 1875 r. zamieniono go na cerkiew prawosławną. Jako kościół parafialny, parafii rzymsko-katolickiej został rekonceyliowany i po-

święcony w 1919 r. Kopuły cerkiewne zdjęto w 1928 r., dobudowując wieżę i nowy dach. Podczas II wojny światowej świątynię przekazano Ukraińcom obrządku prawosławnego, którzy stanowili w tym czasie w Otroczcu ponad 80% ludności. Do katolików świątynia wróciła w 1945 roku.

PARDYSÓWKA DUŻA – obecnie część Józefowa położona na krawędzi Roztocza i Równiny Puszczańskiej. Podczas pacyfikacji przeprowadzonej 29 III 1943 r. przez hitlerowców, wieś została spalona, 33 mieszkańców zamordowano a wielu wywieziono do obozu na Majdanku. Przy drodze znajduje się pomnik z kamienia józefowskiego, postawiony w 50 rocznicę tamtych tragicznych wydarzeń.

RADECZNICA – położona jest na pograniczu Roztocza Zachodniego i Padołu Zamojskiego nad Porem i Gorajcem. Udokumentowana historia miejscowości sięga początków XV wieku. Pierwsi właściciele wsi to Tomasz z Radecznicy i Małgorzata herbu Nałęcz. Wieś była również w posiadaniu Jana Dudy, rodziny Kaczkowskich, Rodeckich i Rogowskich. Pod koniec XVI wieku były tu trzy karczmy, młyn i dwór. W 1666 roku ówczesni właściciele Godlewscy podarowali ją biskupowi sufraganowi chełmskiemu, Mikołajowi Świrskiemu.

Dwa lata wcześniej w 1664 roku miało miejsce zdarzenie, które wywarło ogromny wpływ na dalsze losy miejscowości. Na Łysej Górze ubogiemu Szymonowi Tkaczowi ukazał się św. Antoni Padewski. Historyczne źródła i tradycyjne przekazy zgodnie utrzymują, iż Szymon Tkacz [...] otrzymał łaskę rozmowy ze Świętym. W kilku objawieniach Św. Antoni wyrażał życzenie, aby na Łysej Górze powstała świątynia. Święty zapewniał, że gromadzący się tutaj jego czciciele otrzymają od Boga liczne łaski. U stóp góry, przy źródłach wodnych objawienia się powtórzyły. Tradycja podaje, że Św. Antoni błogosławił wodę, dzięki której wierni dostąpili wielu uzdrowień. Zadaniem Szymona było przekonać odpowiednie władze kościelne i zacniejszych mieszkańców okolic o autentyczności objawień, a także skłonić do wypełnienia pragnień Świętego.

Opiekę nad miejscem objawień przejął proboszcz parafii z Mokregolipia, a później przez jakiś czas pieczę sprawowali Franciszkanie, którzy w 1667 roku opiekę nad cudownym miejscem za sprawą właściciela miejsca biskupa chełmskiego oddali Bernardynom. W miejscu objawień powstał drewniany kościółek i skromny klasztor dla pięciu zakonników w 1670 roku, kiedy to biskup Świrski sporządził akt fundacyjny klasztoru. Zatwierdzenie fundacji przez sejm Rzeczypospolitej potwierdził król Jan III Sobieski. Drewniany konwent narażony był na pożary i dlatego w 1686 roku rozpoczęto budowę murowanego budynku kościoła klasztoru. Architektem został austriacki mistrz fortyfikacji Jan Michał Link, budowniczy twierdzy zamojskiej. Budowę klasztoru oprócz biskupa chełmskiego wspierali: Jan Karol Romanowski, podkomorzy chełmski i Elżbieta z Drohojowskich Kopczyńska, którą zakonnicy nazywali fundatorką kościoła. Wielkie zasługi przy powstaniu klasztoru mieli też Gryzelda Wiśniowiecka z Zamościa i jej syn Michał, późniejszy król Polski.

Z tego samego okresu pochodzą murowane kaplice, które – według przekazu – zostały usytuowane w miejscach objawień. Kaplice te znajdują się w tak zwanym lasku Św. Antoniego. U podnóża góry, nad źródłami wzniesiono drewnianą kaplicę na palach.

Nowo wybudowane sanktuarium przyciągało ludność z całej okolicy. Dzień odpustu 13 czerwca, gromadził ogromne rzesze wiernych, dlatego w połowie XIX wieku zaczęto Radecznicę nazywać Lubelską Częstochową. Kres rozwoju tego religijnego centrum wiąże się z dramatem narodowym, jakim był upadek powstania styczniowego w 1864 r. i drakońskie represje zaborcy rosyjskiego, który między innymi zakazał działalności wszystkich zgromadzeń zakonnych obrządku rzymskokatolickiego na swoim terenie. Również i Bernardyni musieli opuścić swoje sanktuarium w 1869 roku. Klasztor przejęli duchowni prawosławni sprowadzeni do rusyfikacji ludności. Kościół przebudowano w stylu bizantyjskim, wewnątrz wypełnił ikonostas. Okres panowania narzuconej cerkwi

prawosławnej kończy się w 1916 roku, kiedy Rosjanie przegrywając kolejne bitwy I wojny światowej, wycofują się z Polski.

Ponownego wyświęcenia świątyni dokonano w sam dzień odpustu 13 czerwca 1916 r. Z czasem do Radecznicy wrócili Bernardyni. Wskrzeszona została praktyka odpustów. W latach trzydziestych XX wieku na uroczystości przybywało ponad 70 tysięcy pielgrzymów. Zakonnicy zadbałi o to, by sanktuarium Św. Antoniego z Radecznicy stało się także ośrodkiem kulturowym. Tutaj powstało kolegium seryafickie, które kształciło młodzież męską. Organizowano naukowe odczyty, projekcje filmów oświatowych, imprezy kształtujące narodowe aspiracje Polaków. W roku 1938 powstała drukarnia, która wydawała także własne czasopismo noszące tytuł *Głos Kolegialny*.

W okresie II wojny światowej klasztor był silnym ośrodkiem walki z okupantem. Zakonnicy drukowali ulotki propagandowe, przechowywali partyzantów, pomagali oddziałom partyzanckim Armii Krajowej, jeden z zakonników był kapelanem partyzanckim. Odprawiano uroczyste Msze patriotyczne, wygłaszano patriotyczne przemówienia. W murach klasztoru wielokrotnie przebywał porucznik Hieronim Dekutowski ps. Zapora, jeden z najodważniejszych dowódców partyzanckich Zamojszczyzny, por. Tadeusz Kuncewicz ps. Podkowa oraz wybitny lekarz i kronikarz oddziałów partyzanckich Zygmunt Klukowski.

Po zakończeniu działań wojennych zakonnicy dalej prowadzili swoją patriotyczną działalność tylko wymierzoną już w nową władzę przywieziona przez armię czerwoną z ZSRR. Za wspomaganie organizacji WiN zakonnicy zostali skazani i osadzeni w więzieniach na czele z prowincjałem. W akcie oskarżenia zarzucano im, iż przemocą usiłovali obalić system komunistyczny w Polsce. Dopiero w październiku 1995 r. oskarżeni zakonnicy zostali zrehabilitowani i uznani za osoby walczące o niepodległość Ojczyzny.

Aby osłabić oddziaływanie sanktuarium na wierny lud Lubelszczyzny władza ludowa postanowiła umieścić w klasztorze szpital psychiatryczny. Ale wierni nie pozwolili zamknąć klasztoru i z czasem po zmianach politycznych w kraju kult Św. Antoniego mógł cieszyć się swobodą. Zakon odzyskał część własności, a części zrzekł się na rzecz Skarbu Państwa. W 1995 roku zakończył się długi etap renowacji świątyni i na odpust 13 czerwca miejsce promieniało blaskiem odnowionych murów. Jednak 30 lipca miał miejsce pożar, który strawił cudowny obraz, polichromię świątyni, organy i inne ruchome sprzęty. Wierni i przyjaciele sanktuarium od razu ruszyli do odbudowy i jeszcze w tym samym roku, po pięciu miesiącach od pożaru, biskup zamojski Jan Śrutwa, w dniu 26 grudnia 1995 r., a więc w trwającym jeszcze Roku Antoniańskim poświęcił odrestaurowane prezbiterium kościoła. Wystrój prezbiterium świątyni jest kopią tego sprzed pożaru. Dodatkową atrakcją Sanktuarium są prowadzące do niego schody. Większa ich część (104 stopnie) zabudowana jest murywanym korytarzem, pozostałe 35 stopni prowadzące do świątyni usytuowane są pod gołym niebem.

Oprócz kościoła i budynku zakonnego w parku przy Sanktuarium, nad źródłami wzniesiono kaplice upamiętniające objawienia Św. Antoniego. Z sześciu pierwotnie fundowanych jeszcze w XVII wieku pozostały cztery, a w 1926 roku powstała nowa kaplica Św. Antoniego, w której zgromadzono obrazy tablicowe ukazujące objawienia i cuda Świętego.

W 2015 roku papież Franciszek wydał dekret o nadaniu kościoła w Radecznicy tytułu Bazyliki Mniejszej.

RADRUŻ – ZESPÓŁ CERKIEWNO OBRONNY – należy do najstarszych i najlepiej zachowanych obiektów drewnianego budownictwa cerkiewnego w Polsce. Położona jest na owalnym wzgórzu nad potokiem Radrużka, i wraz z dzwonnica otoczona jest murem (obecny z 1825 r.), co nadaje jej charakter obronny. Zbudowana została z drewna jodłowego i dębowego przez cieśli wykorzystujących doświadczenia ciesielstwa późnogotyckiego. Fundatorem cerkwi był prawdopodobnie

poseł na sejm i starosta lubaczowski Jan Płaza (zm. w 1599 r.). W XVII wieku cerkiew, oprócz funkcji religijnych odgrywała rolę warowni, w której mogli się schronić mieszkańcy podczas najazdów tatarskich.

Cerkiew jest trójdzielną budowlą konstrukcji zrębowej, o charakterze późnogotyckim, zbudowaną na rzucie trzech kwadratów. Najwyższą i najszerszą część stanowi dwukondygnacyjna nawa, zwieńczona czworoboczną kopułą zrębową z jednym załomem i gontową latarnią. Niższe prezbiterium i babiniec mają dachy dwuspadowe. Dachy i ściany pobite są gontem. Dokoła cerkwi ciągną się obszerne soboty wsparte na słupach. Soboty są elementem często spotykanym w cerkwiach karpaccich; na Roztoczu Południowym występują tylko w Radrużu. Na ścianie ikonostasowej oraz w prezbiterium zachowała się polichromia malowana wprost na drewnie w 1648, prawdopodobnie przez malarzy potylickich. Dawny ikonostas znajduje się obecnie w składnicy ikon w Łańcucie a jedna z ikon w muzeum w Lubaczowie.

W latach 1963-1965 cerkiew została odrestaurowana przez miejscowych rzemieślników pod kierownictwem konserwatorów z Krakowa. W trakcie konserwacji pod węglem podwaliny odnaleziono osiem szelągów króla Jana Kazimierza z 1665 r. Na przedcerkiewnym cmentarzu o pow. ok. 16 a. otoczonym murem, stoi kilka kamiennych krzyży oraz krypta właścicieli Radruża, Andruszewskich.

Od 2010 roku zespół zabudowań cerkiewnych stanowi oddział Muzeum Kresów w Lubaczowie. 21 czerwca 2013 roku została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

REBIZANTY – część miejscowości Huta Szumy w gminie Susiec nad rzeką Tanew. Znajduje się tu początek trasy turystycznej do rezerwatu *Nad Tanwią*, który został utworzony w 1958 roku i ma powierzchnię 41 ha. Chroni najpiękniejsze fragmenty dolin rzeki Jeleń i Tanew wraz z wieloma małymi wodospadami. Na zakolu Tanwi na odcinku 400 m znajdują się 24 progi kamienne zwane szumami lub szypotami. Powstały prawdopodobnie wskutek trzęsienia ziemi. Jest to granica geologiczna między Europą Wschodnią i Zachodnią. Najwyższe wzniesienie Kościółek (zwane też Zameczkiem) ma wysokość 246m n.p.m.

W rezerwacie roślinie niezwykle ciekawa szata roślinna. Stwierdzono istnienie ok. 40 zespołów roślinnych. Z rzadkich i chronionych roślin występuje tu: widłak jałowcowaty, bez koralowy i porzeczek alpejski. Żyją tu również rzadkie ptaki: bocian czarny, pliszka górską i zimorodek. W pobliżu znajduje się polana gdzie przed II Wojną Światową istniała stacja harcerska zbudowana dzięki wsparciu finansowemu XV Ordynata Maurycyego Zamoyskiego. Powstała ona według projektu Bruno Olbrychta, dowódcy 3 Dywizji Piechoty Legionów z Zamościa. Nazwano ją Olbrychtowo. Została spalona przez Niemców we wrześniu 1939 roku.

SĄSIADKA – dawniej gród Sutiejsk znany był jako miejsce układow książąt ruskich z Bolesławem Śmiałym w 1076 r., o czym wspomina ruski latopis. Polska uzyskała zbrojną pomoc przeciwko cesarzowi Henrykowi IV. Gród został prawdopodobnie zbudowany w latach 30-tych drugiego tysiąclecia, gdy Jarosław Mądry po zdobyciu Grodów Czerwieńskich chciał umocnić zachodnią granicę. Stosunki Polski i Rusi były wrogie aż do roku 1039, kiedy to Kazimierz Odnowiciel ożenił się z siostrą Jarosława Mądrego Dobrochną. Gród prawdopodobnie został zdobyty przez Bolesława Śmiałego w 1069 r. podczas powrotu z wyprawy kijowskiej i pozostał już pod władzą króla polskiego. Druga wzmianka z 1097 r. łączy Sutiejsk z Dawidem Igorowiczem księciem włodzimierskim, którego ołowiane pieczęcie wydobyto ze studni na terenie grodziska. Pieczęcie takie służyły do pieczętowania towarów na granicy. Archeolodzy znaleźli także miecze, umbo tarczy, ostrogi, fragmenty naczyń i biżuterii. Gród leżał na szlaku Praga-Kraków-Kijów i znany był w XII w. nawet kupcom arabskim. Do upadku zachodniej strażnicy grodów czerwieńskich przyczyniły się

nie tylko wojny w XIII w. z Tatarami, ale również zmiana przebiegu szlaku handlowego. Do dziś na lessowym wzgórzu pozostały potężne wały, oddzielone fosami i tworzące trzy zasadnicze części grodziska - gródek, podgródzie i dodatkowe umocnienia w postaci wału zaporowego. Właściwy gródek zajmuje pow. ok.140 m².

SMORYŃ – należał do rodziny Ossolińskich i Rosenwerthów, a XIX wieków do rodziny Brandtów, z której wywodzi się znany społecznik, etnograf i regionalista Jan Brandt, którego kolekcja elementów strojów ludowych okolic Frampol i Biłgoraja stała się podstawą utworzenia stałej ekspozycji Muzeum w Lublinie. W Smoryniu funkcjonował folwark, browar i kopalnia kamienia wapiennego. Na początku XX w. folwark został rozparcelowany. Do dzisiaj zachowały się budynki dawnego dworu smoryńskiego.

SOCHY – wieś została założona przed 1826 rokiem, jej nazwa nawiązuje do drewnianego narzędzia z rozdwojonym rylcem. Podobny kształt i nazwę ma też słup stanowiący część żurawia. Socha to też dawna nazwa powierzchni.

Na początku XX wieku wieś i okolice nawiedziła epidemia tyfusu. Z tego okresu zachowała się na górze figura ufundowana (zgodnie z umieszczonym na niej napisem) w 1905 roku przez Józefa Ferencza. Jest to jedyna z trzech wystawionych wtedy figur.

Pod koniec maja 1943 roku dwóch niemieckich żandarmów dokonało prowokacji we wsi. Przebrani za partyzantów próbowali nabyć broń. Zadanie wykonali, zostali jednak rozpoznani przez AK w pobliskim Józefowie. Akowcy zabili jednego z nich, drugi – zbiegł. 1 czerwca 1943 roku, niemieckie wojska przeprowadziły pacyfikację wsi. Zamordowano ok. 250 osób. Do pacyfikacji zostały również użyte samoloty. Po ekshumacji zidentyfikowano 88 mężczyzn, 45 dzieci i 52 kobiety. Rzeź rozpoczęła się około godziny 5.30. Z relacji świadków zbrodni wynika, iż ocalał jedynie jeden dom, reszta została spalona lub zburzona, a ocalali mieszkańcy, do czasu odbudowy, mieszkali w pozostałych piwnicach i częściach zabudowań gospodarczych. Na terenie wsi znajduje się cmentarz zamordowanych mieszkańców oraz tablica pamiątkowa.

Sochy należą do grupy 4 miejscowości najbardziej poszkodowanych podczas II wojny światowej w Europie i jednej z 7 na świecie. O tragedii traktuje książka *Mała zagłada* Anny Janko. Matka Janko, Teresa Ferenc (ur. 1934), poetka, jako jedna z niewielu osób, ocalała z masakry.

SUSIEC – jest osadą gminną, położoną tuż przy krawędzi Roztocza Środkowego. Od północy otoczona malowniczymi wzgórzami Roztocza od południa zaś wydmami Równiny Puszczańskiej. Dzieje wsi związane są z Ordynacją Zamojską. Tereny puszczy przeszły na własność Jana Zamoyskiego pod koniec XVI w. wraz ze starostwem zamechskim. Pierwsza wzmianka o działalności gospodarczej na tym terenie pochodzi z roku 1582, a mówi o istnieniu młynów na Potoku Łosinieckim. W 1643 r. Jan *Sobiepan* Zamoyski - III ordynat zgodził się na przeniesienie huty z *Szarej Woli* w lasy zamechskie na uroczysko Susiec zwane. W XVIII w. rejon Suśca staje się największym ośrodkiem przemysłu metalurgicznego a później szklarskiego ordynacji. Wykorzystywano miejscowe surowce: rudę darniową i piaski szklarskie. W roku 1830, wobec wyczerpania surowców, przeniesiono huty i robotników do nowo utworzonej wsi Zamiany pod Tomaszowem. Część Suśca do niedawna nazywała się Skwarki – od skwaru panującego w hucie. Kościół mурowany pod wezwaniem św. Jana Nepomucena został wzniesiony w latach 1862-68. Znajdują się w nim urny z ziemią okolicznych pobojowisk II wojny światowej.

Koło Urzędu Gminy stoją pomniki Kargula i Pawlaka, postaci znanych z filmu *Sami Swoi*. Jego reżyser - Sylwester Chęciński urodził się w Suścu.

SZCZEBRZESZYN – jest położony w większości na Roztoczu Zachodnim. Usytuowany po lewej stronie rzeki Wieprz, która jest rzeką graniczną między Roztoczem Środkowym i Roztoczem Zachodnim. Od północy graniczy z Państwem Zamojskim. Liczy ok. 5500 mieszkańców. Jest najstarszym miastem na Zamojszczyźnie.

Już w XI wieku był ważnym grodem Księstwa Halicko-Włodzimierskiego. Wchodził w skład Grodów Czerwieńskich. Jako gród warowny strzegł przeprawy przez rzekę Wieprz. Od połowy XIV wieku, za czasów Kazimierza Wielkiego wymieniany w dokumentach jako miasto. Pierwszy właściciel Dymitr z Goraja herbu Korczak, tworzy ważny ośrodek państwowości polskiej. Według legendy Korczakowie był to ród królewski pochodzący z Węgier. Herb Korczaków to wizerunek psa siedzącego w złotej czarze, na hełmie obrzeżonym koroną. Pies to symbol wierności, przyjaźni i odwagi. Król Ludwik Węgierski za zasługi Korczaków wzbogacił herb o godło Wręby, trzy srebrne bierwiona na czerwonym polu, symbolizujące trzy węgierskie rzeki; Dunaj, Sawę i Cisę. Jest on oficjalnym herbem Szczepczeszyna.

W 1398 r. powstała parafia rzymskokatolicka. W 1400 r. zostali sprowadzeni franciszkanie, którzy założyli klasztor i kaplicę. Kolejni właściciele Górkowie, zwolennicy i propagatorzy ruchu kalwińskiego fundują w 1560 roku cerkiew unicką *Uspienja*” W 1583 r. pożar niszczy drewniany zamek. Na początku XVII wieku powstaje synagoga i jedna z największych gmin żydowskich na tym terenie. Miasto krótko jest własnością Czarnkowskich, staje się własnością Jana Zamojskiego i wchodzi w skład Ordynacji Zamoyskiej.

Na początku XVII wieku powstają również renesansowe kościoły, pierwszy p.w. św. Mikołaja i drugi późniejszy p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej, istniejące do dziś.

W 1811 r. powstaje Szkoła Wojewódzka im. Zamojskich która istniała do roku 1852 jako kontynuacja Akademii Zamoyskiej. Na cmentarzu katolickim w 1812 r. zbudowano kościółek neogotycki p.w. św. Leonarda. W 1839 r. zbudowane zostają drewniane podcienia, a rok później ratusz. Za czynny udział w powstaniu styczniowym w 1863 r., wielu mieszkańców zostaje zesłanych na Sybir. W 1906 r. założono Ochotniczą Straż Pożarną. Pierwsze oświetlenie uliczne miasta funkcjonowało od 1930 r. Energia pobierana była w nocy z turbiny młyna wodnego napędzającego prądnicę prądu stałego.

II wojna światowa to okres prześladowań ludności polskiej i żydowskiej. W 1942 roku zamordowano na kirkucie 2300 żydów szczepczeskich i ok. 1000 spoza miasta, 900 wywieziono do obozu zagłady w Bełżcu. W 1943 r. wysiedlono ze Szczepczeszyna 1500 Polaków. Miasto zostało wyzwolone w lipcu 1944 roku przez oddziały Armii Krajowej.

W latach 1957-1963 została odbudowywana synagoga (bożnica) z przeznaczeniem na dom kultury. Kolejnego remontu doczekała się w 2010-2011 r. i jest siedzibą Miejskiego Domu Kultury. W 1969 r. powołano Liceum Ogólnokształcące, a w 1975 utworzono Zespół Szkół Ogólnokształcących. W 1982 powstała Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia. W 2002 r. obchodzono 650 lecie Szczepczeszyna, z tej okazji odsłonięto jedyny na świecie pomnik Chrząszcza.

Szczepczeszyn jest miastem nieprzerwanie już co najmniej od 1352 r. Był miastem wielu kultur (katolików, żydów, arian i kalwinów). W herbie widnieją trzy węgierskie rzeki; Dunaj, Sawa i Cisa. Miasto od średniowiecza zachowało swój układ urbanistyczny i w większości nazewnictwo ulic. Posiadał trzy murowane bramy zwane: Halicką (Lwowską) później Zamojską, Lubelską i Gorajską (Sandomierską). Znajduje się tutaj jeden z największych i najstarszych cmentarzy żydowskich w Polsce, liczy on ok. 500 macew. Najstarsza pochodzi z 1545 roku. Kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej nazywany jest *małą katedrą*, ze względu na architektoniczne podobieństwo do Katedry Zamojskiej. Posiada on zagadkowe skrzywienie osi prezbiterium. W wyposażeniu łaskami słynące obrazy M.B. Bonifraterskiej z 1670 roku oraz M. B. Różańcowej z II połowy XVII wieku. Pod starówką szczepczeską znajduje się do dziś sieć niezbadanych lochów. Szczepczeszyn

posiada najstarszą cerkiew w Polsce p.w. Zaśnięcia NMP. Jest ona pierwszą w Polsce realizacją architektury neogotyckiej. Urodził się tutaj malarz batalista, Józef Brandt (1841–1915). Na kamienicy byłej Izby Pamięci istnieje herb Wiliama Davissona, mieszkającego w Szczepieszynie lekarza nadwornego III Ordynata Jana Sobiepana Zamoyskiego. Posiada jedyny na świecie pomnik Chrząszcza. Piekiełko Szczepieszkie to jedna z największych sieci w wozów lessowych w Polsce. Szczepieszyn zwano kiedyś Cebulowem, ze względu na uprawianą tu oryginalną odmianę cebuli o niebieskich łuskach, ostrym smaku zwaną szczepieszką. Dodawano ją do słynnych cebularzy, wypiekanych do dziś.

W 2003 roku na grodzisku zwanym przez mieszkańców zamczyskiem odkryto skarb. Było to 14 wyrobów brązowych pochodzących z okresu 650-500 lat p. n. e. Tworzą go m. in. siekierka, groty oszczepów, owalne obręcze, bransolety oraz zawieszki o wadze 908,75g. Są to przedmioty rzadko spotykane jak i typowe dla Europy środkowej. Skład skarbu wskazuje na powiązania ze wschodnimi kulturami wysocką i czarnoleską. Są one dowodem na kontakty z terenami Wielkopolski, Karpat, Wołynia i Podnieprza. Skarb znajduje się w Muzeum Zamojskim w Zamościu.

W roku 2001 dziennikarz, Andrzej Skrzetuski poszukując rodziny swojej matki, która pochodziła z Kaczorowskich odnalazł w Archiwum Państwowym w Lublinie dokument, który wywołał dużą sensację. W księgach stanu cywilnego z 1849 r. odnalazł dokument stwierdzający że w Szczepieszynie 30.06.1849 r. został ochrzczony Felix Paweł Kaczorowski, w linii żeńskiej dziadek Jana Pawła II. Pradziadek papieża, Mikołaj Kaczorowski był fornałem w majątku w Michałowie koło Szczepieszyna, dawniej Michałowie. Matka Jana Pawła II to Emilia z Kaczorowskich Wojtyłowa. Informacje te zostały potwierdzone przez papieża Jana Pawła II.

TOKARY. – wieś powstała w 1780 roku w lasach Ordynacji Zamojskiej. W 1799 r. Majdan Tokary (wieś w swojej historii miała trzynaście nazw – min: Majdany, Majdan Turobiński, Majdan Tokarski, Majdan Ruski, Majdan Kościelny, Potażnie, Szopy Potażowe) liczył 61 domów i 358 mieszkańców. Wieś zamieszkiwali obok Polaków Rusini.

TOMASZÓW LUBELSKI – został założony na gruntach wsi Rogóźno, będącej od 1579 r. w posiadaniu Jana Zamoyskiego. Pierwsza wzmianka o nowej osadzie – przyszłym mieście pochodzi z 1590 r. kiedy to Jan Zamoyski wydał akt lokacyjny i nadał mu nazwę Jelitowo od herbu rodzowego. Już w 1595 r. pojawiła się nowa nazwa Tomaszów (od imienia nowonarodzonego, jedynego syna Tomasza), lecz stara nazwa używana była w dokumentach jeszcze do 1614 r. Z 1609 r. pochodzą pierwsze wzmianki o budowie miasta. Nadzorował ją Wojciech Muldorf, pisarz miejski z Zamościa. W 1618 r. stały już 32 domy przy rynku i 60 przy ulicach. Kopie przywilejów innego miasta ordynackiego, Turobina, posłużyły za wzór do przywileju lokacyjnego Tomaszowa. Podpisany przez Tomasza Zamoyskiego 25 maja 1621 r. był już tylko formalnością - od 1618 r. istniały cechy: bednarski, kołodziejski, stelmarski i stolarski. Lokalizacja nie była przypadkowa. Na nowym szlaku skracającym drogę z Lublina do Lwowa ułożyły się oddalone o dzień drogi miasta: Piaski, Krasnystaw, Zamość, Tomaszów, Rawa Ruska i Żółkiew. Król Zygmunt III ustanowił w Tomaszowie skład soli z żup ruskich. Miasto bardzo szybko stało się po Zamościu drugim co do znaczenia w Ordynacji. Przyczyniło się to do upadku sąsiednich miasteczek: Bełżca i Łaszczówki. Tomaszowskie fosa były dziełem natury, a wały usypano z lotnych piasków, na których żadna trawa nie chciała rosnąć. Palisady wymagały częstych napraw z powodu butwienia drewna w tutejszej glebie. Mieszkańcy nie mogli podołać kosztom konserwacji umocnień, dlatego król Władysław IV nadał miastu prawo pobierania mostowego. Mimo to Tomaszów mógł stawić opór jedynie mniejszym podjazdom czy watahom. W razie większego najazdu mieszkańcy, jeżeli zdążyli, uchodzili z dobytkiem w puszcze rozciągającą się tuż za miastem. Nie próbowano bronić się przed Chmielnickim, który może z tego

powodu poprzestał na spaleniu synagogi, domów żydowskich. W 1652 r. ogromna zaraza wyłudniła miasteczko. Prawdopodobnie z tego powodu Karol Gustaw zatrzymał się nie tutaj, tylko w pobliskim Jurowie, gdzie przygotowywał się do ataku na Lwów. Szwedzi spalili część Tomaszowa, ale znaczniejszych łupów nie zdobyli. Miasto popadło w ruinę. Wiele szkód i gwałtów zadała mieszkańcom najazd chorągwi Kazimierza Brodeckiego w 1676 r. Podobny napad bandy Aleksandra Ohtarzewskiego miał miejsce w 1722 r.

Od 1815 r. Tomaszów należał do Królestwa Polskiego. Stacjonował tu duży garnizon straży granicznej. Nocą z 30 na 31 stycznia 1863 r. na krótko zajął miasto oddział powstańczy. W czasie walki poległo 3 powstańców, wśród nich dowódca – Hugon Gramowski, leśnik ordynacki ze Zwierzynca. 5 lutego przybyły z Zamościa oddział Emanowa wyparł powstańców z Tomaszowa i wymordował urzędników komory celnej magistratu i lekarzy. Rosjanie zniszczyli domy i rabowali mieszkańców - była to czarna niedziela Tomaszowa.

Na początku XX w. wzniesiono murowane koszary. W przygranicznym, sennym miasteczku stacjonowała 26. Brygada Kozaków dońskich z 15. Pułkiem. W czasie pierwszej wojny światowej Austriacy zajęli Tomaszów już 19 sierpnia 1914 r. Front przechodził tędy dwukrotnie, jednak walki koncentrowały się na płn. i wsch. od Tomaszowa. Po odzyskaniu niepodległości miasto rozwijało się. Powstawały budynki o dużych walorach architektonicznych. Zwracają uwagę budynki d. gimnazjum i bursy wzniesione wg. projektu prof. W. Minkiewicza oraz piętrowe wille przy ul. Lwowskiej – Sejmiku Powiatowego, Związku Ziemiaków, dr. Cybulskiego i dr. Petera. Rozpoczęto budowę kościoła parafialnego p.w. Najświętszego Serca Jezusowego (1935-49) wg projektu znanego architekta Jerzego Siennickiego z Lublina.

TRZĘSINY – wieś powstała w kluczu gorajckim Ordynacji Zamojskiej. Wzmiankowana w 1808 roku. Istniały tu kamieniołomy, z których czerpano kamień na budowę Zamościa. Przed 1875 rokiem istniała tu cerkiew unicka p. w. św. Praksedy. Po kasacie unitów świątynia została rozebrana, a na jej miejsce wybudowano cerkiew prawosławną. Po I wojnie światowej erygowano tu parafie rzymskokatolicką p. w. św. Jana Chrzyciela. Obecnie we wsi powstał Dom Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Diecezji Zamojsko-Lubaczowskiej imienia błogosławionego księdza Pisarskiego, który prowadzi schronisko młodzieżowe. W pobliżu wsi znajduje się źródłisko dopływu Gorajca, obok którego miejscowa ludność fundowała kapliczkę p. w. św. Antoniego Padewskiego. Dzięki staraniom obecnego proboszcza parafii, ks. Juliana Brzezickiego powstał projekt zagospodarowania tego pięknego zakątka roztoczańskiego.

TUROBIN – miejscowość na północy powiatu biłgorajskiego położona na Wyżynie Lubelskiej w dolinie rzeki Por. Do 1869 roku Turubin był miastem o długiej historii. Pierwsze źródłowe informacje o miejscowości pochodzą z 1398 roku, kiedy zostaje przekazana przez króla Władysława Jagiełłę Dymitowi Gorajskiemu. W 1399 roku otrzymuje prawa miejskie. W pierwszej połowie XV wieku wybudowano tu drewnianą świątynię, która jednak przetrwała tylko kilkadziesiąt lat. Na miejscu spalonej przez Tatarów wybudowano w stylu renesansu lubelskiego kościół pw. św. Dominika, który istnieje do dziś. Kościół w czasie reformacji służył jako zbór ariański, by następnie powrócić do parafii rzymskokatolickiej. W XVI wieku istniał szpital św. Łazarza i szkoła ariańska. W drugiej połowie XVI wieku miasto przechodzi w ręce Górków, a pod koniec wieku odkupuje je Jan Zamojski i włącza do Ordynacji. Obok kościoła istniała cerkiew najpierw prawosławną, a później unicką. W miejscu po cerkwi stoi dzisiaj figura Najświętszej Marii Panny.

WZGÓRZE WAPIELNIA – najwyższy szczyt Roztocza Środkowego o wysokości 386, 5 m. n.p.m., ostatniec budowany z wapieni miocenicznych. Nazwa pochodzi od znajdujących się tam wapieni

używanych do wypalania wapna. Wzgórze jest ostańcem zbudowanym z wapieni trzeciorzędowych. Wapielnię porastają lasy bukowo jodłowe i leszczyna. Skałki na szczycie wzgórza tworzą pomnik przyrody nieożywionej.

WERCHRATA – pierwsza wzmianka pochodzi z 1618 r. Na początku XVIII wieku we wsi funkcjonowało aż siedmiu parochów, w drugiej połowie było już tylko 3 duchownych (paroch i dwóch wikarych), którzy nawet przez jakiś czas podzielili między siebie parafię. Początkowo parafia należała do eparchii chełmskiej. W 1786 r. parafia znalazła się w eparchii przemyskiej. Na początku należała do dekanatu w Potyliczu, a od początku lat 20-tych XX wieku do dekanatu w Rawie Ruskiej. Na początku XIX wieku w obręb parafii włączono Prusie z cerkwią filialną a w 1811 r. podporządkowano dawną cerkiew pobazylińską na wzgórzu Monastyr, a potem także kaplicę liturgiczną na Buczynie. W 1926 r. własność parocha werchrackiego wynosiła 55 hektarów pól, łąk, pastwisk i lasów.

Stara, drewniana, pochodząca z 1632 roku cerkiew, posadowiona była na podmurowaniu, trójdzielną. Trzy główne pomieszczenia cerkwi zbudowane na planie prostokątów zbliżonych do kwadratu, nawa główna większa od pozostałych części. Prezbiterium, nawa główna i babiniec były zbliżonej wysokości, przy prezbiterium, od strony północnej występowała zachrystia. Całość była otoczona drewnianymi sobotami posadowionymi na podwalinach położonych na kamiennej podmurówce. Główne części budowli przykryte były czteropolowymi kopułami ostaniec zbudowany z wapieni miocenijskich. – całość kopuły, soboty i częściowo ściany kryte były gontem. Pod koniec XIX w. cerkiew była już bardzo zaniedbana, a na początku XX wieku groziła zawaleniem i nadawała się już do zamknięcia. Nie podejmowano prac remontowych, ponieważ zaczęto już gromadzić fundusze na budowę nowej świątyni. Jej budowa rozpoczęła się w 1908 r., a skończyła się w 1910 r. Architektem imponującej budowli był Wasyl Nahirny (twórca wielu obiektów sakralnych m.in. we Lwowie). Cerkiew poświęcił grekokatolicki biskup przemyski Konstanty Czechowicz. Stara cerkiew została rozebrana, a stary ikonostas trafił do Płazowa. Ikony namiestne Matki Boskiej z Dzieciątkiem i Jezusa Nauczającego z połowy XVII wieku oraz ościeżnice carskich wrót z tego samego okresu zostały przeniesione do nowej cerkwi. Patronem obiektu i parafii był św. Jerzy. Po wysiedleniu Ukraińców cerkiew do końca lat czterdziestych nie była używana. Przed wojną nieliczni katolicy z Werchraty i okolic należeli do parafii rzymskokatolickiej w Potyliczu. Od połowy lat czterdziestych jedyną posługę kapłańską prowadził kościół rzymskokatolicki. Do 1951 r. mieszkańcy z tych terenów należeli do parafii rzymskokatolickiej w Lubyczy Królewskiej. Posługę kapłańską na tych terenach sprawowali księża z Lubyczy Królewskiej. Od lat 50-tych nabożeństwa w obrządku łacińskim prowadzili ojcowie franciszkanie z pobliskiego Horyńca. 1 października 1971 r. w Werchracie erygowano ekspozyturę, która dekretem biskupa Mariana Rechowicza z 1 czerwca 1974 została przekształcona w parafię przyjmując za patrona św. Józef Robotnika. Terytorium parafii zostało wydzielone z parafii w Horyńcu. Kościół wykorzystywany jest przez grekokatolików.

WIERZCHOWISKA II – wieś wymieniana już od 1418 r. położona w powiecie janowskim, w gminie Modliborzyce. Pierwsza wzmianka w źródłach pojawiła się jednak dopiero w 1418 r. Wierzchowiska początkowo stanowiły własność rodziny Dłutów. W 1457 r. przeszły w ręce Bystramów, a w XVI w. w Osmolińskich. Pod koniec XVI w. wieś przejęli Gorajscy.

Około 1560 r. powstał zbór kalwiński, który funkcjonował do połowy XVII w. W 1626 r. wieś była doskonale zagospodarowana, oprócz chłopów mieszkało w niej 12 ziemian. Miejscowość poniosła pewne straty podczas wojen połowy XVII w. W tym okresie wieś stała się własnością Nahoreckich.

Na początku XVII w. na terenie wsi istniał dwór murowany, zabudowania dworskie, karczma, młyn, pasieka, stawy rybne oraz ogród włoski. Na początku XIX w. zabudowania dworskie spaliły się. W 1808 r. nastąpił ostateczny podział dóbr modliborskich między Dolińskich i Wiercińskich, będących sukcesorami Nahoreckich. Około 1840 r. zakupili je Kochanowscy, później Bogdańscy, a po reformie uwłaszczeniowej Micheliśowie. W drugiej połowie XIX w. na terenie wsi funkcjonował browar, młyn, kuźnia i cegielnia. W 1900 r. Wierzchowiska za 4000 rubli kupiła rodzina Świdów. Aby zyskać środki do odbudowy zaniechanych dóbr Gustaw Świada dokonał trzykrotnych parcelacji. W ich wyniku powstało kilka kolonii m.in. Zamłynie i Ożogi. W 1905 r. doszło do strajku służby folwarcznej. Według danych statystycznych z 1921 r. miejscowość liczyła 223 domy i 1551 mieszkańców. Odzyskanie niepodległości zapoczątkowało rozwój wsi. W 1916 r. powstała szkoła powszechna, a w 1922 r. erygowano parafie, przed 1930 r. otwarto agencję pocztową. Mieszkańcy wsi przejawiali dużą aktywność na polu społecznym, tworząc straż pożarną, kasę Stefczyka, kółko rolnicze, spółdzielnię *Przyszłość*. Działyły między innymi koło gospodyń wiejskich, Koło Młodzieży Wiejskiej – *Siew*, Koło Młodzieży Polskiej, orkiestra dęta, drużyna strzelecka, Stowarzyszenie Młodzieży Katolickiej. Pomnikiem uczczono poległych za ojczyznę, krzyżem żelaznym J. Piłsudskiego (napis: *Tu chleb i sól przyjmował od nas Józef Piłsudski 01.08.1923*). W latach 1926-1929 Świdowie ponownie dokonali trzykrotnej parcelacji części majątku.

II wojna światowa stanowiła ciężki okres w dziejach wsi. W 1940 r. osadzono tu wysiedleńców z Wielkopolski. W tym samym roku powstał obóz pracy na Kamiennej Górze. W 1942 r. Niemcy przeprowadzili kilkakrotne obfawy, dokonując egzekucji, aresztowań i wywózek. W 1940 r. powstała Komenda Obrońców Polski, wcielona później do Armii Krajowej. Wieś spod okupacji hitlerowskiej została wyzwolona w lipcu 1944 r. przez wojska radzieckie. Na mocy dekretu PKWN dokonano parcelacji majątku Świdów. W latach 1948-92 we dworze mieściła się szkoła podstawowa, następnie dom nauczyciela, przedszkole, poczta, a potem dwór pełnił rolę ośrodka ZHP. Obecnie obiekt hotelowy. Znajduje się tutaj wiele pomników przyrody oraz dębowy krzyż powstańców styczniowych z 1863 roku. We wsi swoje źródła ma rzeka Sanna.

WOJDA – 30 grudnia 1942 r. miała tu miejsce pierwsza na Zamojszczyźnie, otwarta bitwa Batalionów Chłopskich z okupantem hitlerowskim. Wobec rozpoczętych wysiedleń ludności polskiej i nasilenia represji, Komendant Główny BCh Franciszek Kamiński w trzeciej dekadzie grudnia 1942 r. rozkazał komendantom obwodów tomaszowskiego i zamojskiego utworzyć oddział w sile jednej kompanii. Na polecenie komendanta obwodu tomaszowskiego, 26 grudnia w okolicach Dzierżni miała miejsce koncentracja żołnierzy BCh. Zorganizowano dwa plutony złożone z 96 ludzi pochodzących ze wsi, które zostały wysiedlone. Dowódtwo nad plutonami objęli: plut. Józef Danilewicz ps. *Kłoda* i plut. Aleksander Mysłakowski ps. *Jutrzenka*. Niemal jawne organizowanie oddziałów partyzanckich miało na celu pokazanie ludności polskiej, że wśród ludu również istnieją siły zdolne walczyć w jej obronie. Oba plutony natychmiast udały się w lasy kosobudzkie. 27 grudnia dotarli do miejsca koncentracji w Wojdzie. Przybył tu również trzeci pluton z obwodu zamojskiego, w sile 34 ludzi pod dowództwem plut. Henryka Dereweckiego ps. *Sęp*. Nad utworzoną w ten sposób I Kompanią Kadrową BCh objął dowództwo por. Jerzy Miller ps. *Vis*, przysłany przez Komendę Główną BCh z Warszawy. Jerzy Miller, ps. *Vis* lub *Filip* – cichociemny, przeszkolony w Anglii został przerzucony do Polski jako oficer ds. dywersji w KG BCh. Po zorganizowaniu powstania zamojskiego wrócił do Warszawy. Zginął we wrześniu 1943 w akcji na restaurację niemiecką. Nocą 28 grudnia 1942 r. w lasach pod Bliżowem do I Kompanii Kadrowej BCh dołączył 37-osobowy radziecki oddział płk. Wasyla Wołodina, składający się ze zbiegów z obozów jenieckich. Tak duże zgrupowanie partyzantów nie mogło ująć uwadze Niemców. Rozpoczęła się koncentracja ich sił pod dowództwem kpt. Biskady'ego. Wiadomości o przygotowaniach hitlerowców

dotarły do dowództwa zgrupowania. Partyzanci, waląc stare drzewa, kładli przeszkody na drogach wiodących do Wojdy. W okolicy czuwały patrole. W budynku na wsch. skraju wsi urzędowo wartownię z bronią maszynową. Do bitwy doszło 30 grudnia, na trzeci dzień po utworzeniu I Kompanii Kadrowej BCh. O świcie Niemcy rozpoczęli atak od strony Kosobud, Adamowa i Szewni Dolnej. Kilkanaście godzin trwał zacięty bój. Kilka razy partyzanci odpierali silne ataki hitlerowców zadając im dotkliwe straty. Brawurowo walczył cekaemista Paweł Dawidenko na skraju lasu od strony Kosobud przepłacając to życiem. Wieczorem I Kompania Kadrowa BCh wycofała się w lasy zwierzyńskie nie dając się zniszczyć. Podzielona na małe grupki nocą powróciła w okolicy Dzierżni. Niemcy po wkroczeniu wieczorem do Wojdy spalili zabudowania i rozstrzelali 11 mieszkańców. W czasie tej bitwy Niemcy stracili 20 zabitych i 30 rannych żandarmów. Zginęło 6 partyzantów BCh i 2 radzieckich, kilku zostało rannych. Bitwa pod Wojdą była początkiem Powstania Zamojskiego, w którym aż do wyzwolenia walczyło ponad 22 tys. żołnierzy.

WZGÓRZE KAMIEŃ – 348 m n.p.m. Pomnik przyrody nieożywionej *Piekietko*. Utworzony w 1961 r. obejmuje jedyne w Polsce formacje skałkowe powstałe w utworach miocenkich, położony na terenie Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego. Nazwę miejsca tłumaczy legenda. Zgodnie z nią diabeł postanowił założyć się z jednym z miejscowych chłopów, że w ciągu jednej nocy wybuduje na wzgórzu piekło. Jeśli zdołałby to uczynić, wówczas chłop miałby oddać mu swoją duszę. Piekło zostało już niemal ukończone, jednak gdy diabeł niósł ostatni głaz, zapiał kur, oznajmiając świt. Pozostawione na wzgórzu skały są więc pozostałościami po diabelskiej budowlu. Podczas II wojny światowej skały były eksploatowane przez Niemców jako materiał do budowy dróg.

WZGÓRZE DŁUGI GORAJ – goraje są najwyższymi wzniesieniami po polskiej stronie Roztocza. Długi Goraj (392 m n.p.m) leży na terenie województwa podkarpackiego, w granicach gminy Hornyńc-Zdrój, natomiast Krągły Goraj (389m n.p.m) – to już województwo lubelskie, powiat tomaszowski.

Znajdujące się tu bunkry wchodziły w skład rejonu umocnionego *Rawa Ruska*. Obiekt na północnym, stromym stoku Długiego Goraja prawdopodobnie był przeznaczony dla dowódcy odcinka. Od strony czołowej jest głęboka fosa, do której miały wpadać rozrywające się pociski. Do bunkra prowadzi głęboka transzeja. W okolicy były zlokalizowane betoniarnie, w których mieszano cement z głazami przywiezionymi z Kaukazu. Przy pomocy miejscowej ludności kopano ogromne doły, montowano zbrojenie z prętów stalowych i wykonywano szalunki z desek pozyskiwanych w tartakach połowych. Tak przygotowana konstrukcja była zalewana masą betonową przywożoną samochodami z połowych betoniarni. Na stropy zakładano siatki maskujące. Bunkry połączone były podziemną siecią telefoniczną i miały studnie. Do wybuchu wojny z Niemcami w czerwcu 1941 r. nie dokończono budowy wielu bunkrów. Te obiekty wojskowe stały się pułapką dla wielu żołdż, gdyż hitlerowcy w wyniku zdrady oficera rosyjskiego ominęli bunkry, w których były żołdż. Żołnierze znajdujący się w bunkrach, pozostali na zapleczu szybko przesuwałcego się frontu i w większości dostali się do niewoli. Budowana z wielkim nakładem pracy i kosztów linia obronna Mołotowa nie spełniła swojego zadania. Niektórzy historycy twierdzą, że była budowana bez wiedzy Stalina, który nie wierzył, że Niemcy mogą zaatakować ZSRR. Po wyzwoleniu w tych bunkrach ukrywały się bojówki UPA, a niektóre były wykorzystywane jako magazyny lub pracownie mundurów.

ZAMOŚĆ – leży na Padole Zamojskim w widłach rzeki Łabuńki i Topornicy. Nazywany jest *Perłą renesansu i Padwą Północy*. Akt lokacyjny Zamościa został wydany przez Jana Zamoyskiego, kanc-

lerza i hetmana wielkiego koronnego 10 kwietnia 1580 roku, a zatwierdzony przez króla Stefana Batorego w Wilnie 12 czerwca 1580 roku. Miasto projektował i budowę nadzorował włoski architekt Bernardo Morando. Otoczone murami i fosami miasto było potężną twierdzą jak również ośrodkiem akademickim, kulturalnym i handlowym.

W końcu XVI wieku powstaje Ordynacja Zamoyska, której stolicą zostaje Zamość. Od 1595 roku rozpoczyna swoją działalność Akademia Zamoyska, trzecia w Rzeczypospolitej wyższa uczelnia. Istniała prawie 200 lat. Początek XVII wieku to szybki rozwój miasta, sprowadzeni zostają m. inn. Ormianie, Grecy, Żydzi, budują swoje świątynie.

Zamość oblegają wojska Chmielnickiego w 1648 roku, oraz Szwedzi w 1656 roku. Twierdza nie poddała się Szwedom, powstała legenda *stołu szwedzkiego*.

Podczas Wojny Północnej Zamość zajmują wojska szwedzkie i saskie. W czasie I rozbioru Zamość zajmują Austriacy. W 1809 r. został przyłączony do Księstwa Warszawskiego a po kongresie wiedeńskim w 1815 r. do Królestwa Polskiego, uzależnionego od Rosji. W 1821 r. rząd Królestwa Polskiego odkupił miasto i zmodernizował zamojską twierdzę. Dokonano wówczas przebudowy wielu budynków, przez co utraciły one w dużym stopniu swój pierwotny wygląd i styl. Zmodernizowana Twierdza Zamość odegrała dużą rolę w trakcie powstania listopadowego i skapitulowała jako ostatni polski punkt oporu. Po stwierdzeniu nieprzydatności twierdzy jako przestarzałej, w 1866 r. zlikwidowano twierdzę wysadzając większość murów.

W okresie I wojny światowej do Zamościa doprowadzono linię kolejową (1916 r.). Po odzyskaniu niepodległości Polski, w 1918 r. doszło tu do komunistycznej rewolty stłumionej przez oddziały wojskowe pod dowództwem majora Lisa-Kuli. W 1920 roku miasto okrążyła sowiecka konna Armia Budionnego, której ataki również zostały zatrzymane. Rozegrała się wielka, zwycięska bitwa *Pod Komarowem*.

Dwudziestolecie międzywojenne to okres rozwoju miasta, poszerzano jego granice, powstawało wiele nowych instytucji i ośrodków, szczególnie związanych z życiem kulturalnym i oświatowym. W Zamościu stacjonował 9 Pułk Piechoty Legionów, z którego utworzeniem związana była wizyta w 1922 r. marszałka Józefa Piłsudskiego. Dowódcą 9 Pułku Piechoty Legionów od 1937 r. był gen. Stanisław Sosabowski znany z czasów II wojny światowej z bitwy o Arnhem z udziałem 1 Samodzielnej Brygady Spadochronowej.

We wrześniu 1939 r. do Zamościa wtargnęli Niemcy, na krótko także wojska radzieckie. Podczas II wojny światowej na Rotundzie utworzono obóz zagłady, gdzie zginęło ponad 8 tysięcy ludzi, oraz obozy jeńców radzieckich i obóz tymczasowy dla wysiedlonych mieszkańców Zamojszczyzny (w tym dla licznych dzieci Zamojszczyzny). W czasie okupacji niemieckiej na Zamojszczyźnie miała miejsce masowa akcja wysiedleńcza prowadzona przez Niemców, dążących do stworzenia tu niemieckiego osadnictwa jako przyczółka do germanizacji Wschodu, dlatego okolice Zamościa były terenem wielu walk partyzantów AK GL, AL, BCh (powstanie zamojskie). Zamość został wyzwolony przez wojska radzieckie i żołnierzy Armii Krajowej w lipcu 1944 r.

Na 400 lecie miasta, w 1980 roku zakończono wielką akcję odrestaurowania miasta. W latach 1975-1998 był stolicą województwa. W 1992 roku Stare Miasto zostało wpisane na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. 12 czerwca 1999 r. odbył pielgrzymkę do Zamościa papież Jan Paweł II.

Zamość zachował swój układ urbanistyczny i nazwy ulic. Stare miasto skupia najcenniejsze zabytki architektury. Rynek Wielki, o pow. 1 ha, to jeden z piękniejszych placów XVI wiecznej Europy, pełnił funkcję reprezentacyjną. Ratusz powstał na przełomie XVI i XVII wieku. Posiada wieżę o wysokości 52 m oraz wachlarzowate schody. Tradycyjnie trębacz gra hejnał Zamościa na trzy strony świata. Najpiękniejsze kamieniczki to Ormiańskie. Posiadają cechy wspólne; arkaady, fryzy na elewacjach, attyki oraz jedną lub wiele nazw np. Wilczkowska, Rudomiczowska, Pod

aniołem, Pod małżeństwem, Pod Madonną. W pierwszych czterech mieści się Muzeum Zamojskie. Szczebrzeszyn i Turobin posiadały swoje kamieniczki, Szczebrzeską i Turobińską w której mieści się Oddział PTTK. Morando miał ich dwie. Odmienną elewację ma kamieniczka Linkowska, którą zdobią popiersia Minerwy i Herkulesa.

W Piechowiczowskiej mieści się nieprzerwanie od 1609 roku apteka. Bardzo okazałe prezentuje się Katedra Zamojska pw. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła. Dzięki dofinansowaniu ze środków unijnych w 2010 roku, przywrócono dawną świetność utraconą podczas zaborów. Zniszczone fortyfikacje twierdzy dzięki projektowi Zamość miasto UNESCO, Pomnik Historii RP produktem turystycznym polskiej gospodarki zostały w latach 2009-2015 zrekonstruowane i odbudowane. Obecnie Zamość liczy ok. 65 tys. ludności i jest powiatem grodzkim.

**KALENDARZ IMPREZ TURYSTYKI KWALIFIKOWANEJ
2016/2017**

17 WRZEŚNIA 2016	42 RAJD MIŁOŚNIKÓW ROZTOCZA SIEDLISKA
8 PAŹDZIERNIKA 2016	47 RAJD RYDZ NA PATELNI SZUR
5 LISTOPADA 2016	47 RAJD PIECZONY ZIEMNIAK DAŃCZYPOL
3 GRUDNIA 2016	18 RAJD MIKOŁAJKOWY TARNOWOLA
LUTY 2017	43 RAJD ZIMOWY
KWIECIEŃ 2017	43 RAJD SPOTKANIE Z WIOSNĄ
MAJ 2017	3 RAJD TAJEMNICE TWIERDZY ZAMOŚĆ
MAJ 2017	11 RAJD ROWEROWY LUBYCZA KRÓLEWSKA
CZERWIEC 2017	43 RAJD CZERWONY KAPTUREK
CZERWIEC 2017	60 RAJD NOCNY IM. WŁADYSŁAWY PODOBIŃSKIEJ

PTTK Oddział w Zamościu
ul. Stanisława Staszica 31
22-400 Zamość
tel. fax 84 639 31 43
tel. kom. +48 516 148 522
email: pttk.zamosc@pro.onet.pl
www.zamosc.pttk.pl

OFERUJEMY:

- usługi przewodnickie
- pilotaż wycieczek
- wycieczki po Zamościu i Roztoczu
- wycieczki do Lwowa i na Kresy
- wycieczki krajowe i zagraniczne
- rajdy piesze i rowerowe
- imprezy turystyczne i integracyjne
- sprzedaż biletów lotniczych i autokarowych

Patronat honorowy:

Sławomir Sosnowski
Marszałek Województwa Lubelskiego

Henryk Matej
Starosta Zamojski

Andrzej Wnuk
Prezydent Miasta Zamość

Ryszard Gliwiński
Wójt Gminy Zamość

Patronat medialny:

Kronika
TYGODNIA

ZAMOŚĆ TV
Telewizja Internetowa

naszemiasto.®

WWW.EZAMOŚC.PL
REGIONALNY PORTAL INFORMACYJNY

Portal Informacyjny
szczebrzeszyn.info

roztocze.net
SPRZĘT, WYMIAR, WYKONANIE

Współorganizatorzy:

PTTK oddział
w Biłgoraju

Zarząd Główny PTTK
w Warszawie

Urząd Miasta
Zamość

Urząd Miasta
Józefów

Urząd Miasta
Lubycza Królewska

Gmina i Miasto
Szczeczeszyn

Urząd Gminy
Batorz

Urząd Gminy
Horyniec Zdrój

Urząd Gminy
Goraj

Urząd Miasta
Krasnobród

Powiat
Janowski

Urząd Gminy
Susiec

**Nadleśnictwo
Zwierzyniec**

**Nadleśnictwo
Józefów**

**Janów
Lubelski**

Koło Przewodników
Terenowych PTTK
im. J.R.Zamojskich

Porozumienie
Oddziałów PTTK
Województwa
Lubelskiego

Gminny Ośrodek
Kultury w Horyńcu
Zdroju

Muzeum
Wioskie
w Batorzu

Gimnazjum im. Polskich
Olimpijczyków
w Szczepleszynie

Zespół Szkół
im. Bartosza Głowackiego
w Tomaszowie Lubelskim

Publiczne
Gimnazjum
w Radeckim

Zespół Szkół
w Zwierzyńcu

Zespół Szkół
w Goraju

Szkoła Podstawowa
Nr 1 im. Sługi Bożego
Księdza Prymasa
Stefana Wyszyńskiego
w Biłgoraju

KONTAKT

KOMANDOR RAJDU	Janusz Kapecki	tel. 600 423 828
Z – CA KOMANDORA RAJDU	Beata Czuk	tel. 505 936 937
KIEROWNICTWO TRASY NR.1	Janusz Kapecki Zofia Kapecka Robert Cymbała	tel. 600 423 828 tel. 602 481 505 tel. 502 944 318
KIEROWNICTWO TRASY NR. 2	Andrzej Czachorowski Grzegorz Kraczkowski Michał Czachorowski	tel. 667 045 112 tel. 501 515 556 tel. 693 235 558
KIEROWNICTWO TRASY NR. 3	Eugeniusz Mołdoch Jarosław Lali	tel. 602 447 890 tel. 668 394 431
KIEROWNIK METY	Maria Kabaczyńska	tel. 695 302 340

Autorzy tekstów: Andrzej Czachorowski, Jarosław Lalik,
Janusz Kapecki, Marian Kurzyna, Edward Słoniewski
Opracowanie graficzne: Justyna Kapecka
Współpraca: Alina Harkot, Zofia Kapecka, Martyna Kapecka

Finansowanie:

Starostwo Powiatowe
w Zamościu

Wydawca:

PTTK
oddział w Zamościu